ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 10. ЖОВТЕНЬ

1933

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 10 ЖОВТЕНЬ 1933

НА ПОБОЄВИЩІ ПІД ПОТУТОРАМИ

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

СТАРА ВОЙНА

Важко думати. Це — пятнацять вже літ.
І росте вже не спогад. Переказ.
На межі двох епох, двох століть
ніби діти Кия, Хорива, Щека —

стара война! Це все. Два слова — і все.
Не обличчя — а різьби з граніту.
Кожний нині мов кріс ще несе.
Кожний — слово стародавнього міту.

Волос сивим припав. Пятнацять вже літ!
Молоді підросли левенята.
Та на грані епохи стоїть
як на фронті, як в заставі на чатах

стара война! Це все. Два слова німі.
Тільки серцем їх можна відчути.
Бо й їх серце закляте в ті дні,
які годі людським серцем забути.

Може рік ще, чи два. (Пятнацять вже літ!)
І нові будуть мрії і речі.
І нові будуть люди і світ
і полине журавлями в далечінь

стара война! Це все. Два слова — і все.
Буде жити як пісня. І спомин.
: Хто тоді їх прапор понесе,
як устане Золотий ще раз Гомін?

З кровавих днів

Написав: *С. Двушкок*

Весна поволі здобувала північ і над містом Твер далекої Московщини, також вже відчувалося тепло. Завжди брудне московське місто почало рухатися, гомоніти.

Зате в 143-тім запаснім батальоні, що в Твер провадив гарнізонну службу, було справжнє пекло. Ніколи ще тут не було такої гострої дисципліни як тепер; батальонний командір москаль Брудов наче сказився і завів такі гострі порядки, що прямо нам не можна було дихати; я сам і пару моїх товаришів вже хотіли проситися на позицію, аби тільки увільнитися з під ока Брудова. Тай за ротних не можемо похвалитися... Тільки з чотирьох ротних був один, що міг звитися людиною: це був поляк Ченьскі. Він одинокий латав наші діри як міг.

День 3-го березня зустріли ми доволі прикро. Мов у якімсь дисциплінарнім батальоні, ми засіли до чищення старих набоїв, котрі Бог зна скільки вже валялися десь в землі і воді і вже до ужитку були зовсім непотрібні. Очевидно, що це була вигадка нашого команданта, щоби ми не могли гайнувати часу і балакати то що.

Був уже вечір. Ми вже мали залишати свою працю і були дуже втомлені, з заплаканими очима від скупченого в одно місце цілоденного зору. Нагло до нашої казарми влетів як куля Брудов, прогнався пару разів сюди і туди, ні з цього ні з того пальнув у гаву двох запасних старичків, на котрих впало якесь підозріння і на всю казарму заревів:

— Я вас всех порежу, хамскія дєті!...

Вигукнувши таке для нас незрозуміле речення, командант забрав всіх ротних до себе в канцелярію і залишив нас здивованих. По його вигляді ми бачили, що щось сталося надзвичайного. Але наш батальон складався майже з самих запасних стариків, в котрих було слів небагато...

Ніч надійшла. Змінилися скрізь по місті в урядах варти, а ротних все ще не було від команданта. Аж біля дванацятої в ночі в казарму увійшов наш ротний Ченьскі і потихо промовив:

— Маємо товариші велику новину. В Росії революція і цар Микола вже скинутий з престола. Наш командант вечером дістав від нового уряду — тимчасового правительства наказ повідомити про це батальон і роздати відповідні летючки, але він про революцію і слухати не хоче... Повідомлюю вас про те, аби ви опісля до мене не мали жалю...

Ченьскі пішов, а новина покотилася по казармах і добігла навіть до тих, що стояли по вартах.

Мушу признати, що в нашім батальові було трохи добрих революціонерів, котрі підготовляли до цеї події військо, але на запасних вояків це ділало поволі; вони байдужо відносилися до цеї справи, а знову дрожали перед командантом гарнізону. Зате тепер в кожного серце заворушилося від нових надій, а в декого і жадобою помсти...

Ніч пройшла і засірів погідний ранок ранньої весни 1917 року. Якеж наше було здивування, коли ми побачили по казармах повно летючок, революційних відозв тощо. Переповідати їх зміст — неварто. Лиш слід згадати, що в одній відозві Тверський генерал-губернатор закликав усе населення Твері а також військовий гарнізон на великий мітінг, що відбудеться на міській площі о 7-й годині ранку.

Заворушилися солдатики. Ще далеко було до семої, а вже всі були на площі; навіть деякі стійки залишилися без варти і ніхто тепер нікого не слухав! Вскорі вся доволі обширна площа була

заляна Тверчанами, котрі хвилювалися, розмовляли, очікували... Тепер вже чиновники та військові старшини стояли враз з народом...

Точно в семій годині на трибуні посеред площі появився губернатор. Не буду точно переповідати його балачку. З першими своїми словами він поздоровив Тверчан зі „свободою“ і точно переповів перебіг Петроградських подій; сказав, що се мусіло статися і від тепер свобідна Росія відотхне; закликав всіх до спокою і послуху тимчасовому урядові і т. д.

Але тільки що губернатор зійшов з трибуни, на його місце вискочив наш комендант Брудов і виставивши в нарід свого великого живота, весь червоний зі злости закричав:

— Солдати Єго Імператорскаго Велічества!

Споконвечная крамола, которая тепер пріняла чрезчурния размери, разрушится! Я віжу тисячі віселиц з бунтовщікамі, а на Всеросcійском троне нашего Государя!... Кто не будет іспольнять моїх пріказаній — сейчас пойдьот под полевой суд! Боже Царя Храні!...

Більше командір не встиг нічого промовити, бо його уста затулив рукою якийсь великий і сильний революціонер, що вискочив на трибуну. Але комендант скоро витяг свій револьвер і стрілив в революціонера поранюючи його в ліву руку. Зате більше не стрілив, бо останній вирвав йому з руки револьвер, викинув його в товпу, схопив рукою коменданта за шию і гукнув до солдат:

— Вот один із зверей, что пйот вашу кров.. Смерть єму!

— Смерть єму! Смерть! — заревіли солдати, в котрих зразу пробудилася злість і сила.

Солдати з криками вмить обступили трибуну.

— Смерть! — ревнула багато-тисячна товпа.

Тепер море народу захвилювалося. Це був їх час і вони його старалися використовувати... Зник десь губернатор і вся вчорайша поліція а сьогоднішня міліція, а тільки залишився народ і пару сотень війська.

А тимчасом революціонер, в котрім на пару місяців завчасно вже бушував большевизм, кричав:

— Перебейте сейчас царскіх собак! В могілу іх!...

— Смерть! — знову гукнула товпа.

Мушу вже раз зазначити, що ми, вояки українці, а нас було чоловік трицять, зовсім не приймали участи в цих криках ані в пізніших ділах...

Солдати з криком „розстрелять!“ вже стали тягти за ноги з трибуни свого коменданта. Аж нараз на його оборону вискочив ротний Козлов. Він обнажив свою шпагу... Це була іскра на порох... Два десятки багнетів наставилися на Козлова, а пару сильних рук ззаду попхнули на їх ротного. Козлов полетів з трибуни але не долетів до землі, а завісився, вгруз на багнетах. Такаж саме доля очікувала другого ротного Цікуріна...

Товпа ревіла... І ось на трибуні показався ротний Ченьскі. Здавалося, що він буде вбитий зразу, бо коли не помилувано своїх однокровців москалів, то щож може доброго очікувати поляка? За його появленням почулися оклики:

— Долой з офіцером! Смерть єму!

— Пусть говоріт! — відповіло пару голосів солдат.

— Долой!!

— Пусть говоріт!!! — все грізніше відповіли солдати.

Товпа затихла. Тут вже ніхто нічого не означував; перевагу над всіма мали цих пару сотень озброєних вояків.

Ченьскі заговорив рівним, хоч і схвильованим голосом. Він доказував, як то багато людей бачило кривди люду, але очікували часу... Далі він висловився, що він, як поляк, тільки радіє з революції, а не сумує, бо сподіється волі рідньої своєї батьківщини... Говорив переконуючо, а що був не злий чоловік і до його не мали „серця“ то коли він скінчив, солдати гукнули:

— Ротной Ченьскі до особого распоряжєнія временнаго правітельства остайотся начальніком батальону!

Ченьскі залишився.

Тимчасом коменданта Брудова тримали, а вже повстав спеціяльний заговір, як то його знищити. Вислухавши ще пару промовців з міщан, робітників і солдат, вся товпа на чолі з солдатами рухнула походом через місто. Але при виході з міського майдану була брама з доволі вузьким проходом. Коли до тої брами підвели Брудова, двох заговірників з лукавими усміщками пішли наперед і засіли за її стінами з зовнішньої сторони.

Тільки що показалася огрядна постать Брудова з брами, заговірники вискочили зза стін і простромили його навхрест багнетами. Довгі російські багнети пройшли наскрізь через товсте тіло старшини і з отворів бухнула великими струями кров. Повалився на землю вірний царський слуга конаючи, а пекольний регіт полетів далеко від розюшеної товпи, смакуючої саме тепер „свободу“. Десь якраз підвернулася товста баба з фартухом, вся засмальцьована, очевидно різничка. Пару солдат схопили оту бабу, посадили на ще тріпощучім трупі старшини, а один гукнув:

— Он на тебе єзділ і піл твою кров, а тепер ти на ньом поезжай і кров пєй!...

Товпа була прямо розентузіязмована... Аж по пару годинах і доконанні ще пару мордів, розійшлася, а солдати на чолі з Ченьским пішли до казармів.

Хто з читачів був у Твері, той знає, що ідучи з міста до військових казарм, треба проходити попід міст залізниці. Отож, коли солдати наблизилися до моста, на йому було повно людей, котрі постійно і майже без перерви кричали „Да здравствует свобода!“. Ченьскі ішов попереду війська і найскорше підійшов до моста.

Але тільки він підійшов під край моста, на його голову з верху злетів ваговитий камінь, який вбив його на місці. Ще хвилинка — і посипалося каміння ще і ще змасакрувавши тіло старшини на безформену масу... Це, аж пізніше виявилося, були агенти царської тайної поліції, котрі наражуючи своє життя на велику небезпеку, надіялися повалення революції і старалися нищи-

ти прихильників революції, а поширювати послух цареві. Це сталося в млі ока, а проте вже солдати були по обох краях моста і скоро вишукали девятнацятьох виновників смерти старшини.

Почалася крівава розправа, від опису котрої можу відложити своє перо...

До самої ночі відбувалися по місті демонстрації, походи, мітинги... Приходило до сутичок, вбивств., мордів... Неодин бувший урядовець або поліцейський в той день наложив головою!...

Так то нас три десятки українців, що служили в російській армії і котрих воля війни загнала в далеку Московщину, зустріли і перевели великий історичний день, від котрого почалася нова доля і нова недоля України...

В обіймах тифозної горячки

Написав: *Павло Магас, пор. УГА.*

Пізною осінню 1919 р. стояла УГАрмія на денікінському фронті, а сема львівська бригада займала становища в районі Немирова—Брацлава. Хоч бойовий настрій нашого стрілецтва був зовсім вдоволяючий, то всетаки наша Армія ставала з кожним днем менше здібною до воєнних операцій; з кожним днем ряди наші рідли — сили наші маліли. Страшна пошесть тифозної горячки спалювала і розривала молоді серця галицького стрілецтва. У військових і цивільних лічницях, шкільних ба навіть приватних будинках маячили людські, непритомні істоти та ждали хвилі визволення з тяжких мук і терпіння. По кутах обширних кімнат, переповнених болем і стогоном, чаїлася холодна смерть, вичікуючи на щораз нові, певні жертви.

Начальна Команда, запобігаючи катастрофі і ратуючи рештки добірного людського матеріялу, заключила з денікінською армією перемиря і вицофала свої 3 корпуси в запілля.

Розмоклими, болотнистими дорогами, в супроводі холодної осінної слоти машерували галицькі полки за полками на призначені місця постою, відпочинку і лікування. Нашу батерію приділено до убогого, кацапського села Канави біля Немирова. В селі не було ані церкви, ні священика, ні школи, а поза убогими хатками рудобородих кацапів один лиш широкий Буг розкішно і спокійно переливав свої филі. Батерію закватировано в фільварочних стайнях, а пушкарів по брудних, місцевих хатах.

Пушкарі не вправляли, а доглядали коней, упряжі, гармат і піклувались своїми хорими товаришами зброї. Брак лікарів, які перші впали жертвою свойого звання та брак лікарств збільшував грозу положення. Ми були здані на власні сили і власну судьбу.

Вістовий дня зголосив у денному звіті, що однорічний десятник захорував на поворотний тиф. Жаль стало молодого, блідого, хлопця і я пішов відвідати його.

Над вулицею розтягнулось тяжке, оловяне небо, а на дворі сік ідкий осінній дощ, поміж який пролітали маленькі, білі крупки снігу. З причілка хати, в якій лежав одн. десятник, пробивався густий, темно-жовтий дим і низько стелився по вулиці. З сіней долітав вонючий запах зогнилої бараболі та хрипливий голос мущин, що гнали самогон.

Я війшов у хату. По вогкій землі рачкувала маленька дитина та рвалась ручками до занятої біля печі молодиці. На лаві під вікном лежав десятник. Тяжка, кінська дерка спадала з нього та дотикала землі. Лежав з напів зачиненими очима, які глибоко вїлись в очодоли і палали ясними вогниками горячки. Бліде лице його горіло червоними красками високої температури, а спалені, счорнілі губи тремтіли безустанно. За столом, у головах хорого десятника сиділо двох пушкарів і сумно гляділи в заплакані, маленькі віконця хати. Зірвались, випрямувались на мій вид, однак я успокоїв їх, щоб не перешкаджати хорому. Пізнав мене і через худе лице перебігла легка усмішка. Звернувся на бік, заперся руками — стараючись піднестись — сили однак опустили його і він знов опав на лаву. На чолі показались великі кроплі поту. Зложив руки на груди і звохчував зсохлі губи обложеним, білим язиком.

Відповідав тяжко і уриваними словами. Біль голови, що розривав чашку та загальне ослаблення цілого організму не позваляло йому на довшу балачку. Знеможений повернувся на твердому ложу, а закислі повіки тяжко опали та закрили змучені, голубі очі.

За хвилю запав в глибокий, неспокійний сон. Дивовижні маячіння запанували над здоровим розумом та почали шарпати виснаженим тілом. Вимахував руками, кричав, зволікся нагло з твердої лави і захитався та впав на руки пушкарів. На лиці виступила смертельна блідість, буйна чуприна розвіялась, а з розхвильованих нерівними а сильними ударами серця грудей вирівався глухий стогін. Пушкарі-товариші наложили йому на голову мокрий ручник...

Цеї ночі мав я тяжкий, неспокійний сон. Встав із запухлими, червоними повіками, в ушах дзвенів стогін тифозного десятника. В шиби вікон бив ра-у-раз вогкий сніг та вкривав білою скатертю замерзле болото сільської вулиці. На Бузі скрипів замерзлий пором, яким переправлялись селяни на той беріг ріки.

Денікінці уступали перед навалою більшовиків і ми мусіли ділити їхню долю та готовились до вимаршу на зимовий постій в район Ольгополя—Бершаді. В батерії закипіло новим життям. Лиш однорічний десятник не турбувався

вже дальшою долею своєї батерії. Лежав в обіймах суворої смерти зі спокійним, блідим лицем, зі зложеними на вхрест руками. У голові блимали слабим світлом дві малі свічечки.

Не дзвонили дзвони, не співали попи з дяками, не плакала стара мати, коли друзі-пушкарі несли крутими вулицями тяжку, неотесану, дубову домовину на вічний спокій. За домовиною ступала вільним, похоронним кроком батерія пушкарів. По голові кожного снулись тяжкі, невідрадні рефлексії. Всіх і кожного зокрема огортала зневіра в наше краще Завтра, в здійснення нашої Ідеї. Невжеж наші надлюдські зусиля, труди нашого молодого життя малиби піти на марне, обернутись в нівець? Чиж завершенням наших геройських подвигів остатись мають лиш самі могили, що так густо розсілись по широких степах та придорожніх ровах? І чи згадає хто про тих тихих героїв Великої Доби, чи заплаче хто над їхньою опущеною могилою і помолиться за їхню душу? А може нові азіятські володарі України рознесуть ті бідні могилки кінськими копитами, а вітер розвіє по полі і сліду з них не остане?...

Глухо свистав осінній вітер та кидав снігом в очі машеруючим пушкарям.

З пієтизмом і повагою зближався сумний похід до похилених воріт цвинтарних, до свіжої, холодної могили. А коли спускали в обійми Рідної Землі дорогу домовину, гукнула крісова сальва і по старім, завіянім снігом кладовищі понеслась жалібна пісня „Вічная Память".

Рік в Холодному Яру

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Передягаюся і сховавши в кишені револьвер та гранату, виходжу на залізницю до „товариша" чекіста.

Польовою доріжкою йдемо в напрямку села Грушківки. У полі „товариш" повчає мене:

— Отож, від цієї хвилі — я — хорунжий Жілінський. Служив у петлюрівському полку ім. Богдана Хмельницького. Зимою захворів на тиф і залишився під час партизанського рейду петлюрівських частин на Херсонщині. Тепер шукаю якогось повстанчого відділу або організації, щоб приєднатися.

Я не стримався і усміхнувся. Хорунжий Богданівської кінної сотні Жілінський — мій товариш по полку і сотні, який під час зимового походу дезертував з частини.

— Ми, товаришу, зайдем до своїх хлопців, комсомольців, які вірні совітській владі, але разом з тим на добрім рахунку у місцевих бандитів, які не знають про їх настрій. Для них це маскування не потрібне. Але як ви схочете безпосередньо зійтися з бандитами, то попереджую, що серед них є багато колишніх петлюрівців. Хтонебудь може знати, чи такий хорунжий був у тім полку. Зрештою, як у вас є документ, то хтонебудь може знати підпис команданта.

— Хорунжий такий був у тім полку. Документ у мене правдивий. Булоб тільки зле, якби знайшовся хтось з того полку або з сусідніх. Про це треба „рознюхати" заздалегідь.

У хлопців довідалися. Вони знають усіх. „Товариша" це заспокоює і він, набравши гумору, починає оповідати мені про свої минулі пригоди між „бандитами". Оповідає про сцени розстрілів у київській ЧК, в яких брав безпосередню участь, вихвалюючись своєю сміливістю та жорстокістю. З цієї розмови видно, що розуму у хлопця не багато, але нахабної сміливости, дійсно, не бракує, доказом чого була й ця „прогулька" зі мною до „Холодного Яру". Каже, що походить з Києва, але говорить з виразами, яких уживають селяни на Чернигівщині.

Обійшовши полем Грушківку — йдемо лісом в напрямку Мотриного манастиря.

Розпитує мене, чи в манастирі є тепер бандити. Висловлює бажання оглянути манастир, але я, не бажаючи гаяти часу, відмовляю його. Не доходячи до манастиря — беремо напрямок на Мельничанські хуторі.

Балакучість „товариша" зникла. Йшов задумавшись, час від часу запитуючи, чи ще далеко.

Генерал-хорунжий Ткачук серед селян в селі Кийданцях коло Тернополя 1920 р.

З наближенням до цілі — ставав усе сумніщий. В задумі машинально обмацував і розправляв ковнір своєї блюзки. Коли я сказав, що лишилося йти не більш кільометра — став.

— Відпічнемо трохи.

Ліг горілиць на траву і якийсь час лежав мовчки, закривши очі руками.

Коли я запропонував іти далі, він підвівся на лікті і сумно подивився на мене.

— Знаєте, нам, певне, не пощаститься... У мене передчуття якесь недобре... чогось серце ниє...

— Дурниці. Я певний, що все буде добре.

— Бачте, я вірю в передчуття... У мене вже був такий випадок... Щоб був не вернувся — вже давно зігнив би. І от тепер таке саме почуття, як тоді. Знаєте що? Краще вернемося. І я поїду до Чигирина на Олександрівку. Потім побачу, що робити. На всякий випадок — дасьте мені записку до кого-небудь з ваших хлопців.

Пробую ще вговорювати його, але він постановив таки вернутися і завертає по просіці назад.

План — завести його до хлопців і дещо випитати — пропадав.

Треба кінчати справу в лісі.

Побалакавши трохи про своє „бажання перейти з міліції на службу до Чека" — пускаю його на крок вперед і витягаю свого „Кольта". Коли наблизив револьвер до його потилиці, готовлячись до стрілу — він нагло обернувся, доторкнувшись виском люфи. Натискаю язичок. Підкосившись, впав наперед, навзнак, широко розкинувши руки. Якийсь час дивлюсь в його злякано-розкриті мертві очі. Передчуття не обдурило... Тільки не сказало, що небезпека була з ним а не перед ним.

Забираю йому з кишень два револьвери з великим запасом набоїв і старенький цератовий портфель. У портфелі три посвідки видані в різний час Богданівським полком Жілінському, декілька світлин-груп українських старшин і козаків, його фотографія в українськім військовім однострою. Зроблена видко недавно, але нарочито потерта і побруднена. На одній світлини записані на другім боці дві адреси без прізвищ в Одесі. Крім цього в портфелі декілька тисяч гривень, трохи „миколаївських" грошей, трохи совітських і чотири золоті пятки. Посвідки Київської Губчека, яку він показував нам на стації, при нім не було. Видко знищив коли очікував на мене.

Не знайшовши при йому жадного папірця, яким він міг би вилегітимуватись в Чигиринській Чека — пригадую собі те машинальне обмацування ковніра в задумі. Розрізую той ковнір і виймаю з нього зложений пасмом кавалок тонкого полотна. Друкований на машині шифрований лист. Зі смертю „Жілінського" зникла можливість довідатись щось про заміри Чека.

Знайшовши на Мельничанських хуторах отамана, оповідаю йому про випадок і передаю забрані у чекіста річі і гроші. В поворотну дорогу відпроваджують мене два хлопці з рискалями, які йдуть закопати в лісі „товарища". Чорнота був дуже незадоволений, що я не зумів доставити „товарища" до штабу бодай раненим.

В наступні дні Камянка готовилася до прийняття повітової влади з Чигирина. Її переїзд затримався через підготовку помешкань для установ. З потрібних будинків господарів просто викинули, залишивши потрібні меблі.

Приїхав уповноважений Чека, який став налагоджувати агентурний апарат. Пропозицію давати відомості про міліцію одержали під секретом три наші хлопці, які звичайно „з охотою" на це погодилися і під диктовку Чорноти — строчили для уповноваженого „характеристики" службовців міліції, у тім числі і його. В день, коли ми очікували вже приїзду „влади", Чорнота прийшов до управи міліції нахмурений. Уважно оглянув кулемети і перевірив, чи у всіх є запальники. Віддавши розпорядження, щоб хлопці не відходили далеко від управи, покликав мене і Оробка до кабінету.

— Мені, хлопці, сьогоднішне повітря у Камянці не подобається. І Вишневецький, і военком дуже зі мною милі стали, але я нюхом чую, що щось у них змінилося. Чекіст, зустрівши мене, мало цілуватись не поліз. Сказав, щоби я і ви оба зайшли до його на квартиру як тільки стемніє. Та щоб заходили непомітно, по одному. Мав обговорити з нами якусь дуже важну справу. Це щеня і брехати ще добре не навчилося... Зайти — зайдем, та „не по одному...". Ні, хлопці, смердить. Видно щось вже дізналися. Сьогодня ж, як тільки поприїзджає начальство з Чигирина, — по головах, і тікати треба. Карульний батальон має лишитися у Чигирині. Кільдесять озброєних приїде, та з такими вояками раду дамо. Там половина шмульників, які від гуку одної гранати повмирають... Треба, щоб хлопці трималися купи і були готові і до бою, і до відступу на Грушківку. Як „товарищі" щось пронюхали, то можна ще в день дожидати якої-небудь несподіванки. Треба стежити за стацією. Може прибути якась частина. Пустіть два обходи по місті і нехай хлопці притримують і ведуть сюди, якби звилася яка нова особа.

Обговорюєм те, що Лещенко зів себе сьогодня теж підозріло. Був зранку схвильований і більше не зявляється.

По обіді приїхав з Чигирина міліціонер, який їздив у відпустку до дому і привіз новинку. Повітові установи у Чигирині зранку готовилися переїзжати до Камянки, майно спакували вже на підводи. Потім несподівано дістали наказ, що сьогодня переїзду не буде.

Під вечір атмосфера недвозначно напружилася. Місцеве начальство, яке в цей час завжди проходжувалося коло міліції на головній площі міста — не показувалося.

Довідуємося, що ні Вишневецького, ні уповноваженого Чека, ні военкома в помешканнях нема і невідомо де поділися. Жінки їх також зникли.

Хлопці, які наглядали за стацією, притримали і привели до управи міліції якогось елегантно одягненого типа, який приїхав потягом з Бобринської і питав „де помістилася переїхавша з Чигирина Уездчека". Забрали у його револьвер, портфель з документами і велику пачку совітських грошей. Приведений до кабінету, в я-

кому був Чорнота, я, Оробко і Соловій, притриманий відразу взявся до Чорноти „з баса“.

— Таваріщ! У вас не міліціонери, а політіческі неграмотниє ідіоти! Я їм показиваю мандат, что я черезвичайний уполномочений ВЧК — а ані меня обезоружівают і тащат в міліцію! Ето, чорт знает что!

Андрей глянув з. під лоба на „черезвичайного“.

— Добре зробили!

— Таваріщ! Нє шутіть с „красним мандатом“! За такіє шутки сєводня же можетє ачутітся в подвалє Чека!

Яке ж було його здивовання, коли „начміл“ не злякався дійсно грізного мандату на червоному полотні, підписаного самим Дзержинським, перед яким тремтіли навіть голови Уездчека, а наказав „міліціонерам“ обшукати і звязати „товарища уполномоченого“. Поклавши звязаного на тапчан в арештанській кімнаті — виходимо на двір.

Вже темніло. Коло нас перейшла місцева інтелігентна дівчина, свідома українка і жартівливо потягла мене за руку.

— Ходім, Валя, пройдемось.

Ми з нею були в дуже добрих відносинах і хотілося з нею попращатись, бо вже було рішено, що Камянку сьогодня покидаєм.

— Не заходь далеко! — сердито буркнув Андрій.

Відійшовши кілька кроків дівчина вхопила мене за руку:

— Тікайте скоріше. В парку в кущах чоловік з двісті червоноармійців і все наше начальство. Мають зараз іти сюда обезброювати вас. Мене отой придуркуватий кацапчук з воєнкому, що пристає все до мене, зустрів в парку і сказав, щоб я йшла до дому бо може бій буде. Я його „ласкавенько“ роспитала — він мені і розляпав усе. Сказав, що сьогодня рано вони довідалися, що в міліції самі Холодноярські бандити. Зателефонували до Чигирина, щоб установи не їхали, а прислали караульний батальон. Оце як почало темніти, він непомітно увійшов з за річки до парку і чекають поки добре стемніє, щоби оточити вас. Я сюда просто звідти. Але спішіться...

Попращавшись з дівчиною, вертаюся до Чорноти і передаю йому новину.

Збираємось. Перевіривши чи всі є, не знаходимо двох хлопців: Запорожця і Залізняка, які мусіли бути в Управі.

Довідавшись про це Чорнота на хвилю нахмурено задумався.

— Так... Від кулі не втечуть. Збиратись! Зараз відходимо. Ґранати і набої розберіть усі. З кулеметів забрати механізми. Йосипе, Юрку, — кликнув він нас з Оробком — ідем попращаємося з гостем. Шкода, що нема часу розпитати його трохи, а тягнути з собою — нема рації.

Заходимо до арештованого. Він видно зрозумів вже, що попався у ворожі руки і сівши на тапчані мовчки залякано дивився на нас.

Чорнота поклав руку йому на плече.

— Ну, товариш чекіст, прийшов час розлічитися за кров, якої ти пролив певно немало.

Обличча чекіста жалісно скривилося.

— Таваріщі! Нє убівайтє меня! Я сдєлаю для вас всьо, что хатітє... Я с Дзєржінскім в харошіх атношеніях... Я нє хатєл служіть в Чека... меня заставілі... Я уйду оттуда, нє буду больше... Только нє отнімайтє жізні... У меня жена молодая... рєбьонок...

— А ви наших жінок і дітей жалієте?!

Побачивши, що Чорнота, а за ним і я, поклали руки на ручки кінжалів, які звичайно не носили, але сьогодня одягли готовлячись до відходу, — чекіст закричав не своїм голосом про рятунок.

Кінджали коротко блиснули під світлом каганця і душа „черезвичайного уполномоченого Всеросійской Черезвичайной Комісії“, який мав право розстрілювати своєю владою кого завгодно, — розлучилася з тілом.

Вся „міліція“, за винятком двох зрадників і трьох чоловіка „невтральних“, які з наказу Чорноти залишалися обеззброєні у помешканні, — вирушила поміж будинками в напрямку поля. В помешканні уповноваженого Чека було темно. На дверях висіла колодка. Чорнота глянув на двері і зітхнув.

— Запросив, та не дожидає нас... Не хватило духу. Шкода... Вчора можна було виглушити хоч цих. А так і повітових не діждалися, і ці вимкнули.

З місцевими хлопцями, принятими Чорнотою до міліції і нашими по духу, було нас двадцять три чоловіка. Йти було тяжко, бо ми несли з собою запасову зброю і набої.

Коли перейшли вже залізницю і рушили полем на Грушківку — в місті розляглися стріли. Караульний баталіон воював з порожною управою міліції...

За два дні лісовими доріжками зходилися до Мотриного манастиря гуртки озброєних людей. Коло полудня понад вісімсот чоловіка, весело розмовляючи, розляглося на траві між церквами і попід валом. Штаб Холодного Яру лежав і сидів на лавочці коло могили Компанійця. Весна вже вступила в свої права і Холодноярці весело поглядали на свого старого приятеля — зеленіючий навкруги ліс.

Коли гуртки перестали прибувати, залунала команда зібратися всім до могили.

Отаман Іван Деркач став на лавку.

— Товариство! Я зібрав Вас, щоби поділитися з вами радісними новинами.

Ми отримали відомості, що наше військо в союзі з Польщею розпочало з Заходу широкий наступ на більшовиків.

Сотні рушниць і шапок знялося над натовпом і весело-гучне „Слава“ перебило отаманові мову.

Як і на похоронах Компанійця його підхопили луною яри.

Отаман заспокоїв рукою натовп.

— На Півдні теж щось заворушилося. Прийшла так очікувана нами всіма весна, а з нею воскресла надія на визволення України від важкого ворога. Най ніхто не думає, що це вдасться легко. Червоні зайди будуть завзято боронитись.

Голодна Москва не відмовиться легко від українського хліба. Нас чекає запекла боротьба та до неї нам не призвичаюватися. Вона нас не лякає.

Армія наша, розбита в минулому році, через байдужність українського народу до боротьби за власну хату і державу, не має тепер подостатком сил для боротьби з зміцнівшим ворогом. Ту силу мусить дати сам Український Народ. Мусимо дати ми! Ті села, які в минулому році, слухаючи брехливих большевицько - московських аґентів, відверталися від свого уряду і дожидали червоних „визволителів“ — вже переконалися, що це за приятелі. Одностайно повинні встати під жовтоблакитний прапор села України, а серед них почесне місце займе Холодний Яр. Цей, може найтяжчий для України рік, коли в селах та льохах Чека, ріками розливається українська кров, мусить стати щасливим і радісним роком, — роком здобуття волі! Готовтеся до останнього бою! Готуйте зброю! Готуйте до боротьби серця своїх сусідів! Наближається час, коли Мотрин дзвін покличе вас під Прапор Холодного Яру. Покличе здіймати терновий вінок з голови батьківщини!

Його слова знову покрило буйне „Слава“. По юрбі передавали наказ отамана, щоби не розходилися, поки штаб відбуде нараду.

Нарада зібралася в трапезній.

Обговорено декілька справ, серед яких було приняття до складу штабу бувшого коцурівця і члена Чигиринського ревкому Ільченка. Винесли постанову про орґанізаційний суд. Цей суд мав виносити смертні вироки членам орґанізації за зраду, в якій би то не було формі.

Останньою обговорювано справу збільшення запасів зброї.

По одержаним відомостям більшовики збиралися організувати у Ново-Миргороді, у трицяти кільометрах від Холодного Яру, караульний баталіон, для чого привезли до того міста понад чотириста рушниць. Ці рушниці треба захопити. Постановляють зробити нічний напад на Новомиргород невеликим відважним відділом. Операцію отаман доручив сотникові Зінкевичеві. За помішників йому призначив Чорноту і мене. По нараді вибираємо зі всіх зібраних шістьдесять найвідважніших козаків і у вечорі виступаємо з манастиря, взявши з собою 4 ручні кулемети.

Ціль вибору козаків і маршу була затримана в таємниці.

(Далі буде).

Як звязковий старшина у Денікінців

Написав: *М. Д-в, четар УГА.*

Одного дня на початку листопада 1919 (дати точно вже собі тепер не пригадую) покликано мене з Вовчка Брацлавського, де тоді стояла 7-ма бриґ., до котрої я належав, до команди II-го Корпусу в Немирів. Я негайно поїхав туди і по полудні зголосився у начальника штабу корпусу от. Льонера. Від його довідався, що між Начальною Командою Г. А. і Денікінцями ведуться вже переговори в справі завішення зброї.

— Делеґація Нач. Ком. вже в Денікінців — сказав мені от. Льонер. Ви одержите під свою команду кавалерійську, телефонічну стежу і один апарат Юза з обслугою, перейдете фронт і зголоситеся в денікінській команді в Нижній Кропивні та накажете провести звідтам телефонічну і телеґрафічну лучбу, сюди до нас. Цей звязок має служити нашій делеґації для порозумівання з Нач. Командою. На випадок, колиб неможливо було повести телеґраф і телефон, посилайте кавалеристів.

Документи уповажнюючі мене до переходу фронту і до проведення ліній були вже готові. Я вернув з ними під вечір до команди 7-ої бриґ., ця призначила мені кінну стежу і я негайно виїхав в східному напрямку. Вже добре по півночі приїхав я, наскільки не помиляюся, до Райгородка, де зголосився в команді одного з галицьких курінів, що там держав фронт. Командантом куріня був, здається мені, пор. Кліш*). Тут ждала вже на мене телефонічна стежа і обслуга з апаратом Юза.

Як тільки почало розвиднюватися, вислав я в сторону Денікінців двох кавалеристів, одного з білою хоругвою, другого як сурмача. У віддалі яких 500 кроків за ними рушила решта мойого відділу. По дорозі не зустріли ми нікого й без перешкод дійшли до Нижньої Кропивної. Щойно тут обступило нас з десяток узброєних денікінських салдатів, а небаром показався і якийсь їхній старшина. Коли я показав старшині свої документи, він попрохав мене піти з ним до команди денікінського куріня. Денікінський курінний командант прочитав мої уповноваження і заявив, що він некомпетентний у цій справі. Тоді відведено мене до команди полку. Командант полку полк. Улянов (чи Уланов), почувши в чому діло, з радости мало не обняв мене. На його наказ розміщено негайно мій відділ по кватирах і видано йому харчі. Зївши з полк. Уляновим снідання, при котрому не бракло розуміється і чарки, пішов я вже сам до штабу денік. дивізії, що містився в тім-же селі, в якійсь школі, чи щось подібного. Начальник дивізії ґен. Васильченко був уже про мій приїзд поінформований і приняв мене, можнаб сказати, з отвертими раменами.

З цього всього виніс я враження, що Денікінцям дуже залежить на порозумінню з Гал. Армією, що вони дуже раді-б знайти з нею якийсь „модус вівенді“.

Замешкав я в Нижній Кропивній на тій самій кватирі, що й полк. Улянов. Днем перебував я

*) Пор. Олександер Кліш, передвоєнний москвофіл, належав до ряду найкращих старшин УГА. По катастрофі УГА був лектором у школі Черв. Старшин в Київі, в 1922 р. вернув до Галичини. — *Ред.*

звичайно в штабі дивізії, обідав разом з денікінськими старшинами в їхньому „офіцирском собранії“. При обіді говорилося на ріжні теми, найбільше очевидно на воєнні; політичних тем ніхто не зачіпав. Ґен. Васильченко говорив зі мною все по українськи, навіть в харчівні. Про Галицьку Армію висловлювалися Денікінці з признанням. Її ідейність і видержливість навіть серед найгірших обставин (для Денікінців наше важке положення не було тайною) викликали в них подив. Та найбільше балачок було про Махна. Його тактики Денікінці не могли нахвалитися, дехто називав його ґенієм, Наполеоном партизантки.

При штабі дивізії познайомився я з двома старшинами Українцями, чи радше Малоросами, Яремою (чи Яремченком) і Чорним. Вони відносилися до мене незвичайно прихильно і помагали де тільки показалася потреба. Від них довідувався я все про положення денікінського протибольшовицького фронту. До Галицької Армії ставилися Ярема і Чорний зі симпатією, зате до наддніпрянської з „холодною резервою“. Цій останній не щадили вони нераз і слів доволі їдкої критики.

На другий чи третій день мойого побуту в Нижній Кропивні, ранком, коли я ще снідав з полк. Уляновим, прибігає до мене зі штабу дивізії післанець з проханням негайно явитися у ґен. Васильченка. Небаром приходжу я туди.

— Так от, пане четар — каже мені ґен. Васильченко — небаром явиться сюди якась петлюрівська делеґація. Я не хочу, щоб вона бачила в нас Галичан, і тому прошу вас, підіть до ваших людей і накажіть їм, щоб вони так довго, аж ви до них знову прийдете, сиділи на своїх кватирах і нікуди не показувалися.

Прикрі почуття заворушилися в мені, коли я вислухав тих слів. Хотяй я й не знав дотепер ближче про відносини між Нач. Командою і Командою Наддніпрянської Армії, та з цього зрозумів, що між ними твориться якась пропасть, що одна щось скриває перед другою, що їх дороги розходяться.

— А може це тільки Васильченкова яка хитра інтриґа — впало мені на думку. Думав я над тим довго й таки тої загадки, чому я мав заховати своїх стрільців перед наддніпрянською делеґацією, не розвязав. Зрозумів я це все аж кілька днів пізніше...

Я пішов до свойого відділу і розпорядив, що треба, та знов вернув у штаб дивізії.

— А ви, пане четар, зайдіть от до цеї кімнати й заждіть там якийсь час. — Тут ґен. Васильченко показав мені одні двері. Я зайшов до сусідньої кімнати з Чорним. Не минуло й десять хвилин, як в „штаб“, де остався ґенерал і ще 2 чи 3 старшин, увійшло кількох людей. Почулася голосна балачка. Чорний відкрив трохи двері й сказав: „Дивіться, цей у високих чоботах, це петлюрівський делеґат, полк. Камінський“.

Розглядіти полк. Камінського я не мав змоги, бо Чорний моментально знову зачинив двері до штабу. Розмова в кімнаті ґен. Васильченка тревала не більше як 10—15 мінут. Коли полк. Камінський віддалився, я вийшов знову зі своєї примусової криївки.

— І як вони сміють, ці Петлюрівці, являтися до нас — обурювався ґенерал — ми з ними не бажаємо й не будемо говорити.

З цих слів я поняв, що полк. Камінського відправлено знову поза фронт і Нач. Команда переговорює з Денікінцями сама.

В тойже самий день одержав я з команди ІІ-го корпусу наказ відїхати з кавалерійською стежою до Гайсина. Апарат Юза і телефонічна стежа залишилися в Нижній Кропивні; тут же осталось двох кавалеристів. Змисл цього переґруповання був такий: наша делеґація, що переговорювала з командою денікінської армії (я знав, що переговори ведуться десь в поблизу Гайсина, але де саме, про це поінформований не був) мала на випадок потреби передавати свої звіти чи запити

Обоз перехо дить ріку вбрід

мені в Гайсин, я мав їх пересилати вершниками в Нижну Кропивну, а звідси малося їх передавати до Немирова. Навпаки-ж, коли Нач. Команда хотіла порозумітися зі своєю делеґацією, тоді передавала що треба через Немирів в Нижну Кропивну, звідси пересилано телеґраму кавалеристом мені в Гайсин, а я мав передати вже самій делеґації. Та за час мойого побуту в Денікінців такого випадку, щоб Нач. Команда порозумівалася з делеґацією або навідворот, не було.

В Гайсині пробув я 3 або 4 дні. Залогу м. Гайсина становила одна старшинська денікінська сотня, що цілими днями і ночами піячила (горальня була в місці) й бешкетувала. Командував цею сотнею полк. Михайловський, комендантом міста був полк. Карпінський, Українець, чи власне Малорос.

Якось на 2 чи 3 день мойого побуту в Гайсині пішов я до театру. На павзі підходить до мене один денікінський старшина і повідомляє, що на дворі жде післанець з Нижної Кропивної з якоюсь телеґрамою. Я вийшов, відібрав її і прочитав. Вона звучала коротко: „Переговори з командою Добрармії завішені. Ви остаєтесь дальше на свойому місці".

Мене негайно обступили денікінські старшини й почали розпитувати про зміст депеші. Коли я їм сказав, що переговори з Добрармією зірвані, їх наче хто холодною водою обляв. Дехто здогадувався, що це якесь непорозуміння, а всі висловлювали бажання за всяку ціну помиритися з Галицькою Армією.

По 8 чи 10 днях побуту в денікінському стані одержав я наказ вернути назад до бриґади. В Нижній Кропивні при повороті ні телефонічної стежі ні Юза я вже не застав; їх стягнено видко ще передтим.

Липень, 1933 р.

Пів року під більшовиками

Написав: *Микола Алиськевич*

(Продовження)

III.

Всі старшини Г. А. без приділення і виздоровці виїздили тоді на тримісячні відпустки в околиці Штрасбурґа і Одеси. Хотів і я туди дістатися, тому поїхав до Бірзулі, щоби в тамошній стацийній команді піддатися лікарським оглядинам і одержати теж виздоровну відпустку. Кдтом стац. кмди в Бірзулі був тоді сотник Капуста, йому приділений як комісар якийсь молодий галичанин. Оглянувши мене, запропонував лікар 3-місячну відпустку, якої мені сот. Капуста уділив. А що це був уже большевицький документ, уважав я себе безпечним перед товаришами. Я вернув в Балту з наміром виїхати по відсвяткуванні Великодня в Одесу. Всі ми виздоровці зложилися і уладили собі спільні свята Великодня. При споживанні свяченого яйця кождому слеза зросила лице. А що тоді перебував в Балті бувший полковник австрійської армії мадяр, який залишився був там по розвалі Австрії, запросили ми його як гостя до себе. Підчас споживання свяченого, згадав розжалений гість про бувшу Австрію і при тій нагоді вніс тоаст в честь Української Армії.

Саме тоді забрали більшовицькі власти з Балти команданта Авдієва, а на його місце прислали москаля-Сибіряка, по званню „сапожника". Він обняв владу над цілим повітом, а своїм помічником призначив одного бувшого полковника російської армії, мешканця Балти. Досіль безпечно ходили ми галичани по вулицях Балти, згодом одначе почали нас товариші провокувати; коли провокації не уставали, а одного разу два наші старшини лише утечею оминули нападу товаришів на вулиці, вибралися ми в двох: я і чет. Жила, останний як більшовицький комісар освіти, в депутації до команданта з зажаленням проти такої поведінки товаришів.

Діждалися ми нашої черги і представили товаришеві комендантові наші жалі. Скінчилося на обіцянці тов. комісаря вглянути в справу, тимчасом провокації довели до того, що ми не могли в місто показуватися.

В суботу перед провідною неділею зійшлися ми всі на Виноградну вулицю, щоби як звичайно спільно посумувати і розважити один другому спільну нещасну долю. Втім зауважили ми у віддалі 4 до 5 клм. від міста великий огонь. Згодом почувся в тім напрямі глухий відгук гарматних стрілів. Аж на другий день довідалися ми, що вчерашні стріли і пожар походили від нападу повстанців ґен. Павленка на комуну в селі Посіцелях, зі сторони Ананіва. Ми були певні, що більшовики зачнуть тепер ще більше тероризувати нас, уважаючи нас прихильниками повстанців. Наші здогади не були пустими, бо коли в понеділок показалися наші товариші на місті, почали червоноармейці кликати за ними „ізменнікі" і відгрожуватися пімстою. Ми обрадилися і перенеслися в найдальшу закутину міста на передмістя Балти, зване Яр. Це передмістя було положене на горі, відки простягався вид на всю Балту, а з другої сторони притикало до поля так, що в потребі могли ми легко утікати.

Весь тиждень замітне було подenервовання наших опікунів. Майже щодня відбували вони мітінґ, почім учасники, молоді жидики йшли вулицями Балти, співаючи під рівночасну пригривку музики інтернаціонал. Щодня вечором сходилися у мене мої товариші недолі, ділилися свіжими вістями, які випадково перечували з міста. В такім житті минав звільна тиждень і наближалася субота. В суботу скоросвіт збудив мене пор. Дубас радісним окликом: „Вставайте, повстанці йдуть на Балту!". Збираюся мерщій, вибігаю на двір і бачу як зі сторони села Коритної сходить

з гори в місто розстрільна і серед густого піхотного огню, співаючи бадьоро пісню „Гейже браття до зброї на герць погуляти“ — посувається сміло вперед. Чим ближче міста видно червоні і чорні шлики, стріли густіють. Повстанці йдуть вперед. Я не знав сам що робити, чи бічи до них, чи заждати вирішення змагань. Згодом зрівналася розстрільна з першими хатами Балти, а більшовицькі стріли почулися за Балтою з напряму двірця. В тій хвилині прибіг до мене чет. Жила і переляканий почав просити мене: „візьміть в переховок отсі гроші мого уряду, а рівночасно прошу вас на випадок потреби вставитися за мною; ви знаєте я ніби більшовицький комісар, а з такими повстанці не жартують!“. — Я його успокоїв, а в додатку ще й намовив йти зі мною у місто. Заки ми дійшли в місто, побачили ми огонь в кількох місцях головної вулиці Балти — Олександрівської. За хвилю майже вся середина міста стала в огни. Це підпалювали кінні повстанці жидівські доми. Коло команди міста застали ми 4 кінних зі шликами і тризубами на шапках; питаємо що за одні — Тютюнниківські повстанці — відповідають. Довідуємося дальше, що технічна сотня Кізюка обороняла зпочатком більшовиків як їх підпора, коли ж побачила, що Тютюнниківці беруть верх, перейшла на сторону повстанців і звернула свої кріси проти большевиків. Пішли ми на Александрівську вулицю. Тут побачили ми, як наші стрільці із технічної сотні держали в місті лад перед евентуальними грабіжами, частина їх помагає мешканцям без ріжниці віри ратувати їх добро. Огонь не уставав, а до вечера з половини міста лишилися лише згарища. На наш жаль почули ми, що наш знакомий старий жидок і як говорили найбогатший жид у цілій Балті, який все перемінював нам гроші і навіть признавався, що він родом з Галичини, згорів у своїй хаті. Над вечером чути було піхотні стріли десь аж з околиць Бірзулі, а і вистріли одинокої повстанчої гарматки давалися що раз тихше чути і у щораз дальшій віддалі. Комуна утікла поза Бірзулю.

Тютюнник привернув зараз українські команди, всюди повівали жовто-блакитні прапори і ми почулися знову вільними горожанами України, хоча нажаль не на довго. Вечером зійшлися ми всі Яричани і постановили скликати на слідуючий день збір всіх галицьких старшин присутних тоді у Балті до кімнати команди міста, тоді команди Тютюнниківського штабу. І дійсно в неділю о 2-ій год. по пол. зібралися там всі старшини, був присутний також значковий Тютюнника. На зборах почав я впливати на присутних, щоби спільно вступити до повстанців, які всетаки є рештками, а рівночасно й завязком постійної української армії. На це обізвалися деякі голоси, що нам галичанам небезпечно до їх приступати, бо повстанці на випадок розбиття поскриваються по селах, вони тутешні і не значні легко згубляться, підчас коли нас галичан зараз по мові можна пізнати. Підчас нарад почули ми нараз артілерійські стріли і експльозії коло будинку команди. На це значковий Тютюнника і другі присутні повстанці повсідали на коні і поутікали, а ми лишилися безрадні. Падали щораз частіші стрільна ба й почувся близький скорострільний вогонь. Почали і ми утікати кождий куди попало; я й решта мешканців Яру побігли на наші кватири і вислали зараз сина мого хазяїна в місто на розвідини. З нами утік сюди і чет. Жила, побоючися пімсти більшовиків за те, що брав участь у наших зборах. Ми були

Перед утечею з Балти. Травень 1920 р. 1. Чет. Лучка Олекса. 2. Пор. Дубас Павло. 3. Підхор. Кобилянський. 4. Чет. Сидорович Василь. 5. Хор. Ґурвень. 6. Сот. Алиськевич Микола. 7. От. Чолган. 8. Чет. Томорук. 9. Пор. Паладійчук. 10. Пор. Самбірський. 11. Ст. Лисий. 12. Ст. Бугаєць.

певні пімсти комуністів раз ізза зради галицької технічної сотні, по друге не виключене, що на наших зборах були і їх донощики. І дійсно за якийсь час вернувся наш висланник з міста і остеріг нас, щоби ми ховалися, бо за нами розпитують большевики. Ми попакували наші річи і поскривалися в сусідних стодолах в солому. Разом зі мною скрилися чет. Жила, отм. Чолган і чет. Томорук учитель з Буковини. За хвилю надігнали три кінні „товариші" в Яр і розбиваючися по наших кватирах почали шукати за нами. Ми чули їх голоси, як викрикували до мешканців Яру: „Де ті ізменніки ґалічані? Ви їх с... с...ів поскривали". У кождого з нас віддих заперло, хвиля і половлять нас усіх, а тоді?! — Одначе завдяки симпатіям мешканців Яру до нас, жаден з них не зрадив наших сховків і більшовики покрутилися ще якийсь час і відїхали в місто. По тім зійшлися ми всі в нашій стодолі і почали нараджуватися, що дальше почати. Віддатися в руки товаришів значило би те саме, що видати на себе добровільно присуд „под стєнку", скриватися тут довго годі, бо завтра рано вони знову шукатимуть за нами. Одні а межи ними чет. Жила пропонували, щоби утікти ніччу до сусідного села Коритної, де був тоді священик свідомий українець, скритися у нього якийсь час, а пізніше, як перемине лють комуністів, вернутися назад у Балту і зголоситися до їх служби; інші знову були думки, що краще звільна село за селом зближуватися до фронту і там злучитися з нашими бриґадами; останню думку поділяв і я, а що таких було нас сімох, ми постановили ніччу вибратися в напрямі села Попова Гребля під Чечельником, де один із нас чет. Лучка мав знакомих людей з часу постою тамже нашої 9-ої бриґади в лютім 1920 р., а чет. Жила, проф. Брикович з Тернополя і кількох інших постановили відійти в Коритну.

IV.

В ночі з понеділка на вівторок зібралося нас сімох: отм. Чолган, я, четарі: Томорук, Лучка і Сидорович і стрільці: Лисий та Бугаєць і вийшли з Балти з наміром дістатися до Попової греблі. Кожний мав на собі великий тягар, бо забрав з собою всі річи і зброю: кріси, револьвери і баґнети. Одинокою нашою думкою було незамітно видістатися поза місто. Щасливо вийшли ми в поле і там сіли на горбку, щоби ще в останнє побачити місто Балту, з яким лучили нас ріжні веселі і сумні хвилі перебуті за час 3-місячного нашого побуту; чимало товаришів залишили ми тут на віки. Йшли ми на непевний, доволі ризиковний крок, бо фронт тоді був в околиці Бару-Жмеринки. Заки вспіємо туди передістатися, могли нас половити большевики. Одначе ні одному з нас не прийшло на думку, що наші хвилини перебуті в Балті були останніми хвилинами нашої військової служби в українській армії, а рівночасно, що цей час був і заразом останнім часом істнування української армії і тим самим нашої держави. Відірвані від своїх, без ніяких часописів не знали ми, що сталося в межичасі з нашими бриґадами. Ми були певні, що вони всі ще разом держать більшовицький фронт, доки не прояснится ситуація, а тоді побідно увійдуть в нашу рідну землю; тому і одинокою думкою було у нас незамітно передістатися до наших частин. Ми не знали, що так як ми почали з нинішним днем наше скитання, так і їх як розоружених полонених везуть нині у замкнених возах до Тухолі.

З тягарем на плечах і не меншим на душі встали ми і рушили тихцем, без слова у дальшу дорогу. Відійшли не більш 5 кільометрів, коли зачало свитати (у травні ніч коротка!) і ми побачили перед собою великий ліс, через який вела наша дорога. Увійшли до нього і коли віддалилися від його краю на яких 2 клм., побачили довгу військову валку, яка посувалася слідом за нами. Ми перейшли ще кільканацять кроків і скрилися в корчі, а в межичасі валка увійшла на лісову дорогу. Не знаючи, яке то військо може бути, поховалися ми між дерева, а одного з нас лишили для розглядин укритого при дорозі. За хвилю підбігає до нас переляканий і каже, що від валки відбилася кінна стежа і чвалає в напрямі до нас. Заки вспів скінчити свої слова, чуємо вже кінські копита і шелест галуззя коло нас, а за хвилю бачимо кінські голови над нами і їздців з витягненими револьверами. Питають: хто ви такі? — Не знаємо, що відповідати, непевні, чи це більшовики, чи повстанці. Остаточно вирiвається мені слово: Ми Галичани! — Що ви тут робите? — Йдемо з Балти у Чечільник! — Ходіть з нами, — каже один з них — і маєте щастя, що признaлися, що ви Галичани, а то ми думали, що ви більшовицькі недобитки з Балти і були б з вами в інший спосіб розправилися. — На наше щастя, були це Тютюнниківці, які переночували в Коритній і йшли тепер у напрямі Чечільника. А йшли вони незвичайно обережно і чутко, чого доказом, що заглянули нас на велику віддаль і впали просто на наші голови. Також і по боках мали вони побільші кінні стежі. Всіх їх було коло 300 їздців, кільканацять підвод з харчами і оподалік їх ззаду машерувала технічна сотня Кізюка.

Ми присілися на останніх возах обозу і почали розпитувати, куди повстанці думають тепер іти.

— Нам — каже один з них — невідомо, бо звичайно наш командант дає прикази до наступу в останній хвилині, в кождім випадку в сусіднім селі будемо ночувати.

За яку годину маршу почала наша валка спускатися з гори в село, призначене на нічліг.

Ми розійшлися по кватирах, а за хвилю почав один із повстанців обходити хати, щоби знати, де кватирують поодинокі його товариші і щоби міг їх в разі потреби повідомити про відхід. Ми були так помучені і пригноблені, що не впало нам навіть на думку зайти до штабу Тютюнника і розвідатися, які їх дальші пляни. Не знали ми також нічого про повстання Шепаровича, повстанчу армію Павленка і Волинця. Почали нараджуватися, що нам дальше робити, чи держатися вже Тютюнниківців, чи остати тут і по відході повстанців іти своєю дорогою. Я був за прилученням, раз, бо вже доля нас злу-

чила, по друге — можливе, що Тютюнник підійде під фронт і тоді лекше нам буде передістатися до своїх. Отам. Чолган рішився вернутися в Коритну, що й зараз зробив, а всі інші рішилися йти в Попову греблю. І тут заважила моя словянська нерішучість і товариське привязання і я остаточно рішився держатися нашої шістки. В середу раненько розбудив нас повстанець до відходу, одначе ми залишилися на кватирі і коли Тютюнниківці виїхали з села, ми забрали наші речі і пішли бічними селами в напрямі Попової Греблі.

Ми перейшли два села і були такі помучені, що не могли дальше ні кроку зробити. Кождий з нас був обтяжений річами; тому ми винайняли підводу, якою заїхали пополудні до нашої цілі. Тут ми розмістилися три у місцевого діякона, свідомого Українця, який мав і сина, студента київської фільософії, теж Українця, а я, чет. Сидорович і стр. Бугаєць у священика Нестеровського. Харчувалися ми всі у діякона. При вечері виявили ми йому ціль нашого прибуття і останні наші переживання. Діякон успокоїв нас, що тут можемо безпечно сидіти, бо це село, як і загалом усі села на Україні ненавидять більшовиків так, що більшовики не мають відваги в села показуватися.

Безперечно, на таку раду нічого нам не лишалося, як ждати тут кінця, тимбільше, що дісталися ми в доволі безпечне місце і в руки щирих своїх людей.

В четвер вийшли ми в село оглядати його красу. Село мов казка. Дійсно українське село: розлоге, богате, гарне. Велике, з 6.000 мешканцями, довге на яких 3 кільометри; північну його частину обливає зі сторони Кодими малий став, порослий при берегах густим шуваром, полудневі частини врізуються трома глибокими ярами в великий старий ліс, який лучиться з дальшими лісами, аж ген по Балту з одної, а Кодиму і залізничий шлях Бірзуля - Вапнярка з другої сторони. Поодинокі яри повні густо уставлених будинків, а один яр відділений від другого високими горбками. Посередині села велика церква, коло неї мешкання священика і діякона, школа положена в північній частині Попової Греблі.

Мешканці села мило згадували побут наших галицьких частин, які там кватерували в лютім 1920. р., а захопилися головно полевим духовником 9-ої бригади, о. Бриковичем, який відправляв там Богослуження і його проповіди припали дуже до вподоби селянам. Завдяки такій опінії і нас радо гостили. До неділі минув нам час доволі безжурно і весело.

В неділю пополудні зійшлися ми всі 4 старшини до о. Нестеровського. Дві дочки священика гарно грали на фортепяні, а ще гарніші були самі. Одначе не довго могли ми забавлятися, бо нагло вбігла служниця і сповістила нас, що зі сторони Кодими приїхав в село якийсь військовий кінний відділ і задержався коло церкви. До цеї чутки не привязували ми ваги і дальше бавилися. За хвилину вбігли оба наші стрільці і зголосили нам, що треба утікати, бо у діякона шукають за нами більшовики. Тими словами я якось теж не збентежився. Я сказав, що нічого нам боятися, бо ми маємо більшовицькі документи — червоних виздоровців. Одначе мої співтовариші не видержали і вмитті почали утікати в город крізь відчинене вікно. Я теж скочив за ними і так ми всі 6 побігли кукурузами в напрямі ліса, віддаленого від нас на який кільометер. Ми прибігли в ліс і посідали край нього; чогось і смішно тепер нам стало, що ми, не провіривши вперед справи, утікли, мов останні труси.

V.

Нераз в житті одна хвилина рішає про великі події, а прочуття мало коли людину заводить. Таке було з нами і тепер! Наше щастя, що ми в час утікли, бо коли би були пішли за вказівками розуму і числили на наші документи, а не руководилися прочуттям та осталися на місці, то були би певно слідуючого дня пішли „слідами Духоніна“, себто були б розстріляні.

Ми просиділи під лісом, а потім зайшли до другої з краю хати. Увійшли до середини і почали розмовляти з хазяїном. Ми довідалися, що він про нас знає і попросили його, щоби пішов до діякона і розвідався, що нового в селі. За пів години він вернувся.

— В село заїхали більшовики — зачав оповідати — і шукають вас; призвали війта і зажадали від нього видачі тютюнниківської розвідки, а коли не видасть, самі перешукають село і в кого їх найдуть, тому спалять ціле майно. Перешукали за вами весь дім діякона й батюшки.

Господар випровадив нас у стайню, якої стеля була заложена соломою по саму стріху. На цю солому ми сховалися.

Над вечір вийшов знову наш хазяїн у село і вернув з вісткою, що більшовики обставляють село довкола заставами, самі закватирувалися у діякона і вимагають рішучо нашої видачі. Тепер були ми майже певні нашого кінця, бо чи діякон, зневолений наїздниками, чи війт для спокою в селі, остаточно нас видадуть, тимбільше, що діякон вже довідався від нашого хазяїна про наш теперішний сховок. Здавшися на ласку судьби, поклалися ми в солому і наче барани ждали нашої видачі. (Далі буде.)

Нічний наступ Чорних Запорожців на с. Багринівці

Написав: *сотник Борис Монкевич.*

Сімнацять день змагалась Запорожська дивізія за м. Летичів, то форсуючи р. Буг, то відходячи назад, то знову здобуваючи місто. Події мінялися, як в калейдоскопі й накінець 18-го жовтня 1920 р. ворог остаточно був зломаний і Запорожці попрямували далі на Літин. В авангарді дивізії йшов 1-й кінний полк Чорних Запорожців під командою поручника Броже, який заступав раненого в боях на Дністрі полковника Дяченка.

Поручник Броже!... Де він тепер цей хоробрий лотиш, цей благородний лицар-чужинець, який бився в наших рядах за визволення України з лабет червоної Москви. Говорять, що він тепер є начальником повіту в своїй вільній і незалежній Латвії. І напевно так добре тепер керує повітом, як колись керував полком Чорних Запорожців.

Похідним маршем ішов полк шляхом на Літин у полковій кольоні. Головну похідну заставу провадив поручник Сімянців на три чверти кільометра перед кольоною. Поминувши село Війтівці, командант полку отримав донесення від начальника головної похідної застави, що на обрію зауважено довжезну валку, яка рухалася теж приблизно в напрямку на Літин. У далековиді можна було розглядіти, як доносив начальник застави, що це або піхота на возах, або обоз, або те й друге разом.

Командант полку поручник Броже наказав вивести заставу в закриття, а для догляду за валкою виставити спішений бекет. Полк затримався в селі підгодувати коней.

Теплий ясний день ранньої осени завершував своє істнування і сонце вже закінчувало свою денну дорогу, коли командант 3-ої сотні хорунжий Бубон дістав від команданта полку наказ вирушити на село Багринівці, що було вперед по шляху на Літин, і зясувати, хто його займає, при чому попереджувалося, аби рух провадити скрито, не битими дорогами, а манівцями.

В одній хвилі 40 шабель на чолі з хорунжим Бубоном і поручником Сімянцевим вирушило, маскуючись, на Багринівці. Не пройшло й години, як сотня, захована в темряві вечера, вже підїздила до села.

Попереду зарисувалися на тлі неба хати величезного подільського розлогого села, почулося брехання собак, крики домашньої худоби й запахло димом. На початку села, як видно, теслярі будували хату чи стодолу.

— Чи є хто в селі?

— Та оце недавно ввійшли якісь більшовицькі частини з обозом, артилерією і кулеметами — відповідає дядько.

— Чи багато?

Стереотипна відповідь:

— Та дуже багато.

Селян притримали, аби не ходили в село, хоча вони й запевняли, що нікому про це не скажуть. По зясуванні ситуації, командант сотні післав донесення до полку, а сотні наказав війти у вуличку, в якій більшовиків не було. Частина козаків спішилась, а частина з коней не злазила. Шаблі й рушниці були в поготівлю. Спішені зза рогу вулички наглядали, що робиться в сусідній вулиці. З селянських розмов можна було зясувати, що до села прийшла щонайменше бригада й що самі селяни косим оком дивляться на більшовиків. Може через яких три чверти години, коли вже добре стемніло, прибув цілий полк та став на кінці села зараз за 3-ою сотнею.

Тепер ціла 3-тя сотня спішилась і скупчилась за рогом вулички. Козакам видко було, як червоноармійці спокійно ходили без зброї по вулицях. В недовзі почулося характеристичне тарахкотіння тачанки, за якою йшло озброєних 8—10 більшовиків, а попереду біг видко якийсь жидок, бо семітським акцентом прокричав, доїзджаючи до вулички, де стояли козаки.

— А вот здєсь таваріщі паместітса застава...

Козаки за рогом причаїлися і мабуть перестали дихати; коли-ж більшовицька кавалькада порівнялася з ними, була без галасу й крику оточена козаками. Більшовики буквально остовпіли, в першу мить не розуміючи, що сталося, а коли зрозуміли, то їх, делікатно показуючи на зброю, попрохали вести себе, як можна найспокійніше. Вони без протесту погодилися і їх всіх до одного відвели взад до полку. Не вспіли козаки сплавити перших полонених, аж зирк, йде ще громада, але без зброї. Напрямок тримає на хати, що напроти вулички. Козаки стоять і слідкують, що далі буде. Червоноармійці зайшли в хати й за хвилину вийшли навантажені свіжим, ще горячим хлібом. Тепер козаки вискакують, без слова оточують і тягнуть у свій бік більшовиків.

— Таваріщі, да ведь наша рота не в том направлєнії, куда ви нас тянете, — кричать, протестують „таваріщі", показуючи в протилежний бік. Але вкінці розібрали свою фатальну помилку й тихенько, похнюпившись, понесли хліб до полку.

Положення команданта полку було досить трудне. Темнота взагалі до крайности утруднює орієнтацію, керування, звязок і робить людей вражливими й приятливими до паніки. Ніч особливо сильно утруднює ділання кінноти, а тим більше в селі. Але зате чисельна перевага в нічних діланнях тратить своє значіння, а моральний стан війська грає величезну ролю й дякуючи цим двом прикметам нічного бою, можна було сподіватися й бути певним за успіх.

Тому, що тяжість нічного бою лягає виключно на піхоту, то треба було кінноту спішити. Далі командант полку наказав, щоби 3-тя сотня без галасу йшла по хатах і забирала більшовиків. За нею мали йти пластуни й частина полку. Перед тим було умовлено, що гаслом буде „Слава" й при першому стрілі, який виникне при цьому, робити якнайбільше галасу, а вся піхота й кіннота відкриє стрілянину зі всіх рушниць і кулеметів.

Не гаючись, 3-тя сотня рушила по хатах і почала витягати переляканих несподіванкою комуністів.

Сотня поділилася на ґрупи по 3—4 людей. Кожна ґрупа, вибравши собі район, тихенько входила в двір, а потім у сіни. Раптом відчиняються двері до хати й у дверях показуються з наставленими рушницями козаки.

— Руки до гори! — гремить голос і комуністи, як маріонетки витягають руки до гори з ложками, бо якраз сиділи за вечерою. Зброя, як звичайно буває, в кутку на ліво коло рогачів, або на право коло мисника. Ця німа сцена продовжується недовго, бо червоних виводили, передавали взад і йшли до слідуючої хати. Так обійшли козаки вже досить багато хат, аж нарешті, як то кажуть, нарвалися. А причиною тому були коні.

Входить одна ґрупа козаків у двір, а тут коло воза привязано кілька коней... Чудових верхових коней... Козаки, замісць того, щоби йти до хати, кинулися до коней. Кожному закортіло мати доброго, гарного коня. Підбігли до коней, почалася метушня. Видно, в хаті почули, бо раптом відчиняються двері й у світлі хатнього вогню, у цілий зріст стає темна фіґура й грізно кричить:

— Кто там? Стрелять буду!

Але погрози своєї виконати не встиг. Один з козаків приложився до рушниці, гукнув стріл і більшовик покотився в сіни. Гулкою луною прокотився цей стріл в тиші осінньої ночі й мов у відповідь йому відразу озвались сотні рушниць і десятки кулеметів. Це кіннота й піхота відкрила умовлений вогонь. Козаки за коні й драла з подвіря. Почалося щось страшне. Залізна какофонія продовжувалася не довго, бо піші й кінні Запорожці з криком „Слава“ кинулися вперед у вулиці, забираючи й убиваючи ворога, який попадався під руку. Крик, вереск і тріскотня стояли над селом, що волосся ставало догори. Темнота ночі ще збільшувала всю грізність і невмолимість моменту. Звичайно, більшовики, почувши цей концерт, поспішили як найхутше втікти за село. Більшість утікла городами.

В одній хаті захопили комбріґа, а на подвірю тачанку з кіньми. Для його ескорти посадили одного козака до візника, одного рядом з ним, а третій кінний їхав за тачанкою. І всетаки комбріґ утік, та щей через нього загинув козак, що їхав позаду. А сталося це тому, що вулицю пробігли козаки дуже скоро, всіх більшовиків, очевидно, не виловивши. І от якийсь з більшовицького командного складу, видно, не згубив голови. Зібрав навколо себе невеликий відділ з рушницями й перерізав вулицю в тилу Запорожців, залягаючи поперек неї. Коли ескорта з комбріґом підїхала до цієї лави, відтіля почувся запит:

— Кто там?

— „Слава“ — відповіли козаки умовленим гаслом.

І в цей мент блиснуло огневою стрічкою впоперек вулиці й гримнуло дві сальви. Козак, що їхав за тачанкою, одразу злетів забитий з коня, останнім двом прийшлося втікати, а комбріґ з цим самим відділом вуличками втік до своїх.

Тимчасом кіннота й піхота трьома вулицями вийшли на великий майдан, який замикав широкий став. Тут за греблею, але вже в полі, чути було голоси ворожої команди, яка збирала піхоту. Але за греблею була вона невразлива, бо стріли Запорожців їх недосягали. На право від ставу уверх послано розвідку, котра небавом донесла, що за хатами по тім боці на вигоні чути рух, голоси ї вигуки. Команданти запевняли своїх червоноармійців, що „петлюровцев“ небагато й взагалі намовляли йти в наступ на село. Але в „таваріщів“ мало було охоти йти до села, відки їх тільки що вибили.

З того приводу, що по ночі дуже тяжко було орієнтуватися в селі, тим більше, що ніхто не знав ні розположення села, ні взагалі околиць, а по-друге, решта села за ставом зовсім була нерушена Запорожцями, бо просто не ризикували його займати, маючи позаду став і за греблею більшовицьку піхоту, — командант полку наказав залишити село й відійти в вихідне положення.

За деякий час полк відійшов, залишаючи в селі, як заставу, 3-тю сотню. Сотня росташувалася в хатах, виставивши стійки й виславши розїзди. Цілу ніч застава була в поготівлі, не випускаючи з рук рушниць. Над ранком зясовано, що в Багринівцях вже нікого немає. Більшовики відійшли на Літин.

— Нащо ви, чортові діти, випустили живого комбріґа, — гукав командант сотні до ескорти. —

Хорунжий Ґонта, командант батерії при кав. полку Чорних Запорожців.

От, бач, хотілося похвастати перед Штабом Армії, що впіймали таку велику і важну птицю, а птиця то й втекла.

— Ми його ще впіймаємо, не журіться, пане сотнику, — відповідали козаки.

— Та я в цьому й не сумніваюся, — казав сотник, усміхаючись.

В цей мент прийшло повідомлення від штабу полку, що з 12 год. ночі 18. на 19. жовтня установлено завішення зброї на цілому фронті з більшовиками від Дністра до Німану.

Наслідки нічного наскоку Чорних Запорожців на Багринівці були досить показні. Окрім відкинення ворога, майже без втрат з боку Запорожців, аж до Літина, полк захопив багато полонених, кілька кулеметів, масу рушниць, гурт худоби й величезний в 100 фір обоз з майном. Крім того полк набув значну кількість верхових коней, що було найціннішим для нього.

Втрати полку — 2 козаки забиті і один ранений. Багато полонених одразу попросилося, щоби їх приняти до полку. Прийняли тільки українців і татар, яких залічили до пластунського куріня.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

(давнішої „Ґрупи Рудки" або „Ґрупи Гофмана").

Написав: ***Д-р Іван Карпинець.***

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ҐРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

Угрупування українських частин між Городком і Судовою Вишнею дня 6. березня представлялося з польської точки погляду, як це подає Сопотніцкий, так: Українські війська в силі около 4—5 курінів з численними скорострілами обсадили узгіря на полудне від Браткович, опираючи своє ліве крило о узгіре триґ. 307, а праве о місцевости Ебенав—Стоділки. Головний запас на цьому відтинку держали початково в Добрянах і Долинянах. Артилерія, що числила 5—6 батерій легких і одну тяжку, ділала з околиці Угерець Незабитівських, Годвишні й Стоділок. Від північної сторони загрожували Полякам виключно підїздові й партизанські відділи. („Kampanja"... 109—110.

6. Сила й пляни Поляків. До часу прибуття ґрупи ппполк. Бекера під Родатичі, були Поляки на відтинку Судова Вишня — Городок чисельно дуже слабі. Поважніші сили представляла ґрупа полк. Фари на відтинку Любінь Великий — Городок — Добростани й здовж залізничого тору від Городка по Родатичі. Вона числила 7 курінів піхоти, трохи кавалерії, $4^1/_2$ батерії та 2 панцирні поїзди, що разом давало 282 старшин і 3.725 крісів. Вона ділилася тактично на три ґрупи. (Hupert: „Walki"... 197). Та коли прибула до Родатич ґрупа Бекера з майже півтора тисячами крісів, то в хвилі, яку Начальна Команда У. Г. А. вибрала на офензиву, були вже Поляки мало що слабші від Українців. Ту ще треба згадати, що крім двох панцирних поїздів ґрупи полк. Фари, боронили ще шляху Судова Вишня Городок здається ще два другі панцирні поїзди які підлягали команді полк. Мінкевича в Перемишлі.

„Довудзтво Всхуд" видало приказ, що ґрупа Бекера має сконцентруватися в околиці Вовчух і спільно зі злишними силами ґрупи Фари відсунути укр. відділи, що держали узгіря здовж залізничого тору Братковичі—Родатичі. Плян ділання в цілі виконання наведеного приказу змагав до того, щоби заатакувати Українців з двох сторін, а саме від Вовчух у напрямі узгіря триґ. 307 і Долинян на ліве, а від сторони Черлян у напрямі Стоділок—Ебенав на їх праве крило, при рівночаснім вдержанню околиці Браткович. В тій цілі пересунули Поляки більшу частину одного зі своїх полків (37. п. п.) з Браткович до Черлян, а в Братковичах залишилася одна сотня. (Сопотніцкі.... „Kampanja"... 110).

Отже польський плян змагав до заатакування більшости українських сил на цьому відтинку під Городком з двох сторін та їх в цей спосіб знищити, або зробити неспосібними до дальших операцій проти залізничого шляху Львів—Перемишль.

7. Усталення дати початку боїв. Заки зачнемо описувати хід боїв, мусимо звернути увагу на ріжницю заподань дати розпочаття наступів. Гуперт подає, що польський наступ з Черлян на частини Станіміра не розпочався рівночасно з наступом ґрупи Бекера, але день скорше, це є 6. березня, й що слідуючого дня, це є 7. III., коли Бекер розпочав свою акцію, могли Українці звернути проти нього всі сили, бо попереднього дня зліквідували криловий наступ з Черлян. Він рівнож подає, що 7. III. Українці зайняли село Бар, але Поляки зараз цей виступ зліквідували. („Walki"... 199 і 202)

Натомість Сопотніцкий пише, що наступ ґрупи Бекера розпочався 8. березня досвіта й як виходить з дальшого оповідання, то рівнож і наступ з Черлян розпочався цьогож 8. березня.

Дата Сопотніцкого не згоджується з датою початку наступу, поданою в рукописі о. д-ра Вергуна та в ситуаційних звідомленнях так українських, як і польських. Особливо на основі цих звідомлень, та ще й деяких інших дрібних вістей можемо сказати, що бої розпочалися 7. березня досвіта наступом польських ча

стия так зі сторони Вовчух як і з сторони Черлян.

8. Перебіг боїв. Кульмінаційна точка успіхів У. Г. А. (7.—10. III. 1919). Поляки випередили в зачіпній акції Українців на один день, а тому тяжкі бої на відтинку між Судовою Вишнею і Городком Ягайл. розгорілися вже **7. березня.** Цього дня досвіта вдарила ґрупа Бекера з Вовчух на українські частини в районі Долинян, а частина ґрупи Фари вдарила з Черлян на Ебенав і Стоділки. Натомість з української сторони розпочалася тільки вступна акція для створення вихідної ситуації для удару, що мав наступити слідуючого дня. Ця акція полягала на тому, що I. курінь пор. Гладиловича мав заняти село Бар і ліс на північ від цієї місцевости аж до залізничого шляху, та тим самим підготовити вихідні становища для удару „Загону чет. Голинського" коло Мельників. Однак, як дальше побачимо, ця акція I. куріня показалася трохи недоцільною, бо ситуація на відтинку коло Вовчух і Браткович улягла так радикальній зміні що намічений в пляні української офензиви вихідний удар „Загону чет. Голинського" коло Мельників автоматично відпав, а за це мусів цей загін взяти участь в іншій акції, про яку зараз буде мова.

Наступ Поляків з Вовчух на ліве крило українських частин під Городком ішов в напрямі на горб триґ. 307 і село Долиняни, та мав спочатку успіх; польські відділи спомагані вогнем двох легких і одної тяжкої батерії, уставлених в околиці Родатич, заняли горб триґ. 307 і Долиняни, але над вечір їх наступ заломився. (Sopotnicki: „Kampanja..." 110). Сильний український протинаступ не тільки, що знівечив всі польські здобутки цього дня, але розвинувся в велику офензиву, яка поважно загрозила польським відділам коло Львова й Городка. Однак в часі польського наступу на Долиняни, ситуація для українських частин була досить небезпечна. Найліпше свідчить про це диспозиція команди ґрупи для „Загону чет. Голинського", яку він одержав телефонічно коло полудня. Диспозиція подавала: „Сьогодня рано Поляки використали густу мряку, вдарили більшими силами на наші позиції перед Долинянами й заняли Долиняни. Удар їх був наглий і такий сильний, що V./36. коломийський курінь не міг удержати своїх, найдальше на північ висунених позицій. Навіть кількаразовим протинаступом не вдалося йому відкинути переважаючого ворога. Відбив лише двір у Долинянах і там держиться. Перший курінь У. С. С. обсадив позиції на ліво від двора в Долинянах. Дальший похід Поляків здержаний. Одначе положення ґрізне, бо Поляки сильно загрозили II./24. коломийському куріневи пор. Володимира Левицького, який хоробро держить свої старі позиції на триґ. 294". Так представлялася ситуація коло Долинян десь коло полудня. Щоб ратувати положення, диспозиція приказувала: „Окремий загін чет. Голинського відійде негайно до Годвишні Двір, зробить протинаступ, відібє Долиняни й обсадить утрачені рано власні позиції". (П. Будз: „Гуцули в боях під Городком...", „Укр. Скиталець" 1922, ч. 12, стор. 8).

Чет. Голинський зараз відійшов із загоном з Путятич до Годвишні й о год. 4.30 пополудни були вже Гуцули в протинаступі. Поляки в першій хвилі не подавалися. Скріплені свіжими силами, зірвалися були навіть до дальшого походу вперед. Розгорівся бій, що перед самим вечером, коли потис мороз і розігнав мряку, дійшов до найвищого напруження. Коли надійшла відповідня хвиля до приступу, кинулися Гуцули вперед, відбили село Долиняни, перейшли старі власні й польські позиції, заняли село Вовчухи й дійшли до залізничого шляху. (П. Будз, як вище).

Страти Поляків, як подає П. Будз, були такі: На побоєвищі лежали сотки їх трупів і ранених, в полон попало 350 вояків, забрано 22 скорострісли, 6 гармат, 2 міномети, полеву лічницю з цілим урядженням і аптикою, та багато іншого воєнного майна. Натомість страти Гуцулів виносили кільканацять вбитих та 76 ранених (там же).

Сопотніцкий пише, що протиудар українських частин з околиць Годвишні в правий бік наступаючих польських відділів ґрупи Бекера здержав цей наступ, та відтак сам розвинувся на цілій лінії і йшов з Долинян так в напрямі горба триґ. 307 як рівнож і в напрямі Браткович. А що спротив Поляків був дуже слабий, то українські частини посунулися далеко в північно-східнім напрямі, що уможливило їм ведення наступу на ґрупу Бекера також від сторони залізничого шляху Братковичі—Родатичі. З цієї причини повстало у відділах тієї ґрупи загальне замішання і вже в вечірних годинах уступили головні польські сили в напрямі Судової Вишні, а дрібні польські відділи з Браткович подалися вночі до Городка Ягайл. Тільки в Родатичах остала залога двірця. („Kampanja"... 110—111).

Тут згадати-б за відважний вчинок Придніпрянця, хор. Василя Крижанівського (це мистець-маляр з Київщини, що помер як еміґрант в травні 1926. р.). Він був тоді при тяжкій батерії, що стояла в околиці Годвишні. Коли Поляки стали наступати на Долиняли й українська піхота подавалася взад, не можна було витягнути батерії з болот. А Поляки вже були близько. Тоді хор. Крижанівський казав стріляти в них картачами а відтак ще вхопив і скоростріл. Під таким огнем Поляки здержалися, а коли за яких 10 хвилин надбіг курінь У. С. С., подалися взад. (Календар „Черв. Калини" на 1927. р., календарна часть при місяці березні).

Другий рівночасний удар Поляків, що йшов з Черлян на праве крило українських частин під Городком (II. курінь сот. Станіміра і курінь пор. Мих. Ліщинського), що опиралося о місцевости Ебенав і Стоділки, а який то наступ виконав підполк. Ярошевскі при помочі 37. п. п., мав ще менше поводження, як удар ґрупи Бекера. Цей наступ, виконаний в отвертім поземеллю (терені) засипаним глубоким снігом, на становища технічно сильно скріплені, заломився в огні скорострілів, а передусім артилерії, що бічним (фланковим) обстрілом ділала з Угерець Незабитівських. Зі смерком відтягнув Ярошевскі свої знесилені й сильно проріджені частини до вихідного місця в Черлянах. (Sopotnicki: „Kampanja"... 110).

Отже так оба удари Поляків, що мали на цілі як вже не знищити українську ударну ґрупу в районі Городок—Судова Вишня, то принайменше зробити її неспосібною до офензиви, заломилися цілковито, а польські частини з великими втратами подавалися взад. Українські частини дійшли ще 7. березня вечером до самого залізничого шляху між Братковичами й Вовчухами. А що ґрупа Бекера відступала в паніці на захід, то дорога до Судової Вишні стояла майже отвором. Але треба було скоро ділати, щоби не дати тій ґрупі часу на охолонення й консолідацію. А до цього потрібним було конечно змінити зараз первісний плян ділання!

Крім зломання обох польських ударів, розбиття польських частин, а передусім ґрупи Бекера, та опанування терену від Долинян по Вовчухи й Братковичі, мала українська операційна ґрупа ще один успіх. І. курінь пор. Гладиловича здобув цього ж дня (7. III.) село Бар, ліс на північ від цього села аж по залізничий шлях та здається й село Довгомостиска (це село може заняв аж слідуючого дня) й в цей спосіб дійшли українські частини до залізничого шляху також і в цьому місці. Вправді Гуперт подає, що Поляки зараз, ще таки 7. березня зліквідували український наступ на Бар, при чому мали в убитих і ранених 21 людей („Walki..." 199.), однак це могло статися тільки до часу, як ґрупа Бекера ла ще в успішнім наступі; коли ж вона, внаслідок українського протиудару зачала над вечір поспішно відступати, тоді певно І. курінь знову заняв Бар та розмістив свої стежі коло залізничого шляху. В часі цих боїв втратив курінь свойого команданта, пор. Гладиловича, який згинув від кулі; команду по нім обняв, на приказ „Ґрупи Гофмана", чи може навіть на приказ полк. Кравса, пор. Антін Тарнавський.

Такими побідами У. Г. А. на відтинку між Городком а Судовою Вишнею закінчився 7. березня 1919 р. Ці побіди отворили дорогу до дальшої акції, яка могла скінчитися в дуже скорому часі цілковитою програною Поляків у Східній Галичині. Слідуючого дня продовжували українські частини дальше наступ з великим успіхом, про що буде вкоротці мова.

На закінчення огляду подій в дни 7. березня 1919. р. слід навести офіціяльні звідомлення. І так укр. звідомлення зі 7. III. 1919. р. подавало: „Ранним ранком повели Поляки сильний наступ зі сторони Вовчух, Браткович, Городка, Черлян на наші становища. Тільки на південь від Вовчух удалося їм вдертися хвилево до наших позицій і осягнути Долиняни. Наш протинаступ з півночи й півдня зневолив ворога опустити Долиняни. Бій, в якім бере участь випробований полк У. С. С., палає дальше. Прочі заатаковані частини відперли легко, без помочи резерв, всі наступи ворога..."

Доповнення про ці події 7. березня 1919. р. подані в звідомленню з 8. III. 1919. Воно говорить: „...Вчера вечером наші хоробрі частини з бравурою вирвали з рук ворога сильно укріплені Вовчухи, при чім захопили одну батерію з 4 пушок, 7 скорострілів, великий обоз з одним командантом, польським майором і 200 полонених..."

В той час польські звідомлення подавали: Звідомлення зі 7. III. 1919. р. „...Акція, що мала на меті відрізати Українців, які загрожують залізничій комунікації між Львовом і Перемишлем, розвивається помалу. Відділи полк. Бекера заняли село Бар і Вовчухи, відкидаючи ворога на південь. До того часу взято до неволі 140 полонених і здобуто 5 скорострілів". А звідомлення з 8. III. 1919. р. подавало: „...Наші відділи, що оперують під Долинянами, наскочили на більші сили ворога. Бій треває...". (Далі буде)

У отамана Тараса Святченка

Написав: *Лев Стефанович, б. хор. У. Г. А.*

Мій брат сот. Богдан Стефанович командант майстерні У. Г. А., котра містилася в одному ваґоні, що стояв на стації Роздільна, довідався від хор. Москалюка, що я перебуваю в селі Губник, у священика о. Угриновича і вислав хор. Москалюка і дес. Струка до села Губник, щоби вони перевезли мене до нього.

По трьох днях приїхав я з чет. Володимиром Герасимовичем поїздом на стацію Роздільну, де ожидав мене брат. Брат призначив чет. Володимира Герасимовича, бувшого старшину австр. фльоти, до праці в канцелярії, а мене командантом вартового роя, в якому було чотирнацять стрільців-гуцулів.

На приказ комісара Порайка виїхав наш поїзд до Києва і спинився другого дня на стації Васильків. Начальник стації сказав братови, що за стацією перерваний залізничий шлях.

На стації було богато жидів з міста Богуслава. Вони розказували, що в тому місті перебили повстанці всю большевицьку залогу. Начальник стації просив брата, щоби він дозволив причіпити до нашого поїзду пять ваґонів з жидами. Брат згодився. Коли наш поїзд зачав шибувати, заторкотів скоростріл і кулі почали перелітати понад поїздом.

Брат приказав мені, щоб я пішов у тому напрямі, де стріляв скоростріл. Коли я перейшов триста кроків, побачив у корчах повстанців. Тоді я гукнув до них, що я галичанин.

Вийшов сам отаман, високий, сивий та запитав „хто ви?" Я відповів йому, що ми галичани та поневолі мусіли злучитись з большевиками і тому повстанці не повинні обстрілювати нашого поїзду. Отаман одвітив, що він зі своїм пол-

ком разом з галичанами наступав на Київ і хвалив їх за хоробрість.

Я представився йому, а він мені. Він бувший підполковник царської армії Тарас Святченко. Я поздоровив його та побажав йому щастя.

За два дні приїхав наш поїзд до Києва і спинився на товарній стації.

Майстерня закватирувалася в одному будинку кадетської школи. Свою сторожу помістив я в двох кімнатах при вході до Кадетської Рощі, а в сусідній кімнаті мешкав я з чет. Влодком Герасимовичем. Мій брат заняв три кімнаті в сусідному будинку.

Другого дня по приїзді до Києва пішли ми оглядати Київ, а третього наймив я лодку і з чет. Герасимовичем та моїми стрільцями поплили ми до Канева поклонитися мощам великого ґенія України Тараса Шевченка.

Дуже нас здивувало, коли вернувши з Канева не застали ми ні мойого брата ні стрільців. Сторож сказав мені, що мій брат і стрільці ще рано забрали з собою машини і відїхали.

Нам годі було оставати в Київі, бо могли би попасти в руки більшовиків, а це було якраз по переході У. Г. А. від більшовиків до Петлюри.

Ми рішили покинути Київ і під вечір пішли на південний захід. Зійшов місяць.

Ми пройшли пять верств і на закруті вулиці по правому боці побачили церкву. На середині вулиці стояла жінка в чорній сукні і запитала нас:

— Ви галичани? Я відповів, що ми галичани та, що втікаємо з Києва.

Вона попросила нас на подвірря, а чет. Герасимовича і мене попросила до хати. Ми привітались, вона повела нас у гостинну і там познайомила нас зі стареньким священиком, своїм батьком. Ми повечеряли, а донька повела нас потім до другої кімнати, де лежав її муж, важко ранений.

Він назвав себе сот. Кузьменком, та порадив нам іти до річки Ірпень, відтак на право попри річку до села Гончарівки і там спитати, де находиться отаман Святченко. Я подякував йому і сказав, що я отамана Святченка знаю особисто. Ми попращались і вийшли.

Пані сотникова дала моїм стрільцям кілька бохонців хліба і спорий кусень сала на дорогу. Ми подякували, попращались і пішли дальше.

Пройшли ми з трицять верств і нарешті побачили річку Ірпень. Зачало свитати. Ми найшли відлюдне місце, поснідали і полягали спати. Один з моїх стрільців держав варту, відтак будив другого і так до вечера чергувались. Річка Ірпень мала та по обох боках багниста і на тій моклавині росте шувар.

Зійшов місяць. Ми пішли попри річку Ірпень. Прийшли під село, а нас спинила стежа повстанців. Один із них питає нас:

— „Хто будете?"

— Галичани — кажу, — утікаємо з Києва та йдемо до отамана Святченка.

— Добре потрапили, — каже один із повстанців, — в цьому селі є сам отаман.

Прийшли ми до отамана. Він пізнав мене. Я розказав йому про нашу втечу з Києва і про сот. Кузьменка, що прислав нас до нього. Потім представив я чет. Володимира Герасимовича.

Ми повечеряли і до пізної ночі розказували про свої переживання. Моїх стрільців закватирував я в дяка. Досвіта прикликав нас отаман і наказав мені передати сотню кінноти по сот. Кузьменкови і взяти до сотні моїх стрільців. Чет. Герасимович перебрав сотню скорострілів.

Отаман велів осаулови пор. Максимови Петренкови зібрати всі сотні на майдані серед села. Ми усі три пішли на майдан. Сотні стояли в чвірках. Отаман гукнув до сотні: „Здорові козаки!" Сотні відгукнулись: „Доброго здоровля пане отамане!" Тоді отаман сказав сотням, що в ночі прийшли два старшини галичани і чотирнацять козаків-гуцулів з Карпат. Хор. Стефанович перебере сотню кінноти під свою команду, а чет. Герасимович сотню скорострілів. До кінної сотні приділюю тих чотирнацять козаків, що прийшли з хор. Стефановичем.

Потім отаман гукнув: „Розійтись!"

Я пішов до моеї сотні, поздоровив козаків і передав їм привіт від сот. Кузьменка. Цим здобув я собі довірря в козаків. Переглянув коні і пішов до отамана. Отаман дав мені одного зі своїх коней. Осаулови пор. Петренкови велів видати мені сідло, шаблю, чоботи і козацький одяг, теж саме і для моїх козаків. Чет. Герасимович дістав козацький одяг, чоботи і бровнінґ.

Повстанський загін от. Святченка складався з двох сотень піхоти по сто козаків, одної сотні скорострілів — сто козаків і одної кінної сотні — вісімдесять козаків. Командантом першої сотні був чет. Семен Палій, другої пор. Василь Гавриленко. Четовими були старші повстанці.

На другий день рано я просив отамана, щоби дозволив мені оглянути терен. Отаман дозволив і дав мені одного козака. Я взяв дес. Струка і в трьох виїхали ми з села та поїхали на південь попри річку Ірпень.

Далеко з другого боку річки Ірпеня побачили ми пів сотні кінноти, що зближалася до річки. Ми зїхали в долину, схилились на шиї коней та гнали попри вози. Врешті я спинив коня і велів козакови злізти з коня, продертись через густі лози і подивитись, куди та кіннота прямує. Козак пропав у лозах. За кілька хвилин прибіг і зголосив мені, що большевицька кіннота переходить річку. Ми злізли з коней і я з Струком пішли через лози до річки. Большевицька кіннота була вже на цьому боці, але їх коні застрягли по черева в болоті. Тоді ми стали стріляти та перебили майже всіх.

Отаман почувши стріли прилетів з моєю сотнею до нас. Але їх не було вже потрібно. Отаман подав мені руку і подякував. Кінна сотня витягнула з багна коні та зброю і вернула в село.

На другий день приїхав козак з моеї сотні, що був на розвідці, зголосив отаманові, що на Київ іде зо дві сотні большевицької піхоти і обоз. Отаман приказав поготівля.

Ми оба поїхали на край села і побачили, що приблизно у віддалі двох верств їде піхота і обоз у напрямі села. Ми вернулись до села і отаман приказав, щоби скорострільна сотня

залягла в корчах з одного боку шляху, а як надійде піхота, то стріляти.

— Ви, — каже до мене отаман, — поїдете зі своєю сотнею в ліс і нападете на зади піхоти.

Дві сотні піхоти остають в селі на поготівлю.

Криючись за корчами побігла сотня скорострілів і заняла своє становище. Я з моєю сотнею продирався через ліс. Ми спинились на краю ліса і я вислав одного козака подивитись, чи піхота вже пройшла. Козак вернув і зголосив мені, що піхота вже пройшла. У той мент почув я торкіт скорострілів. Я приказав їхати за мною. Як лиш виїхала сотня з ліса, я гукнув: „З Богом вперед!“.

Козаки кинулись на піхоту і тих, що остали, перебили шаблями. Селян з возами пустив отаман до дому.

На четвертий день, була це субота, донесли селяни з поблизьких сіл, що частини більшовиків відступають.

У вечір того дня зголосили вістуни з моєї сотні, що більшовицьке військо окружило село, та, що большевицького війська буде з тисячу людей. Отаман вислав кількох селян, щоби перевідали, чи яр, що тягнеться майже пів верстви, обсаджений большевицьким військом. Селяни вернули і принесли відомість, що яр необсаджений.

У ночі попросив отаман усіх старшин до себе, і заявив, що село окружене большевицьким військом та приказав, щоби перша сотня піхоти і чета скорострілів остала в селі, а друга сотня і три чети скорострілів та сотня кінноти перекрадуться через яр. Половина сотні та дві чети скорострілів підуть в обхід села, спиняться на другому боці села і ждатимуть на приказ. Друга половина сотні, чета скорострілів і кінна сотня остають по цьому боці села.

Ми мали напасти на большевицьке військо з обох боків села.

Пообвязували ноги коням ганчірками і поїхали яром. Виїхали з яру, спинилися і умовилися, як обі частини будуть готові до бою, то я вистрілю світляну ракету й тоді друга частина має наступати на більшовиків. Тій частині, що йшла в обхід села, дав я трицять козаків з моєї сотні до розпорядження команданта тої частини.

Не минула година, приїхали три козаки й донесли, що по тому боці села становища вже заняті. Козаків я задержав при собі.

Я вистрілив ракету.

Командант сотні пор. Гавриленко дав приказ до наступу.

Сотня піхоти наступала на село в широкій розстрільній. Розстрільна підійшла під село та уставила скорострілі.

Десять козаків підкралося до більшовицьких становищ, засипали їх ручними ґранатами й вернули назад. Більшовики вибігли з корчів і тоді заторкотіли наші скорострілі й кріси. Більшовиків огорнула паніка й вони почали стріляти навмання, вбиваючи одні других та втікаючи. Я погнався за ними з моєю сотнею. Мов вітер летіли козаки і перебили усіх більшовиків.

Я велів засурмити збірку.

На другому боці села затих бій.

Вістовий приїхав на коні й зголосив мені, що й на тому боці села впоралися з більшовиками. Сотні вернули в село, а команданти сотень здали звіт отаманові. Отаман подякував командантам усіх сотень і просив передати подяку всім козакам.

Друга сотня, що остала в селі, держала варту за селом усю ніч.

Рано пішов я на побоєвище. Більшовики лежали купами, а земля була злита кровю.

Находили й наших козаків. Наш загін утратив їх пятнацять. Селяни вийшли з заступами копати могилу для більшовиків. Козаки принесли убитих товаришів і поклали їх біля церкви. Я пішов на цвинтар і побачив, як старенька мати припала до убитого сина, плакала та гарячими сльозами змивала кров з чола свойого єдиного сина. Я не міг дивитися і пішов геть.

Одні козаки збивали труни, а другі копали братню могилу біля церкви.

Як скінчили забивати труни і викопали братню могилу, зібрались усі біля церкви і стали в ряд.

У церкві правив священик Службу Божу. Відкриті труни лежали на середині церкви. Отаман зі старшинами в церкві.

Відправлено панахиду і священик у чорній ризі вийшов на цвинтар. Козаки винесли з церкви труни і поставили їх біля могили. Біля могили станув сивий отаман зі старшинами, задуманий, поважний.

В його очах сльози.

З другого боку стояв священик і селяни з хоругвами.

Ударили дзвони і рознеслось могутнє: „Вічная память“.

Отаман підійшов до убитих, виймив червону китайку та накрив козацькі очі.

Почесна чета віддала три сальви з крісів.

Перший отаман кинув грудку землі у тріб, а другу мати повстанця-козака. Її піддержували два козаки.

Отаман довго-довго стояв над могилою та дивився, як падуть грудки землі на труни.

Ще того самого дня висипали високу могилу та поставили на ній дубовий хрест.

На третій день по похоронах, у середу, прорвалась через фронт польська бриґада уланів і загостила до нас. Над ранком другого дня надтягнула піхота.

Ми пішли до отамана й просили, щоби нас обох і гуцулів відпустив і дав нам посвідчення, що ми були в його загоні. Отаман видав нам посвідчення.

Ми пішли в напрямі Фастова, сіли на поїзд і поїхали до Винниці.

Козаки по статуту ґенуезських кольоній

(Докінчення).

Написав: *Д-р інж. Федорів.*

Крім цих видів утримання, ґенуезські козаки мали доходи від здобичі. Вони займалися добичництвом на суші. Глава 66-та кн. I. трактує про це спеціяльно; там говориться, що коли станеться так, що буде взята козаками на суші добича, яка складається з річей, волів або іншої худоби відбитої у татар, яких би то не було — , ніхто не сміє і думати брати частину цієї добичі або худоби, навпаки, така добича мусить бути недоторканою і ті, хто її взяли самі, або перехватили, мають на неї повне право і п. Консул мусить таких козаків орґузіїв і всіх перехватуючих підтримувати, давати їм допомогу та оказувати покровительство.

Добичництво взагалі тоді складало законний спосіб екзистенції та добування засобів і Статут крім добичництва сухопутного, яке він не лише визнає, а й підтримує, знає ще й про морське каперське зарядження ґалер, ґаліот та фуст. з виконанням деяких правил; від морської каперської добичі половина йшла на Громаду; сухопутну-ж добичу розділювано так: 1/4 консулеві, а решта пополовині, себто: 3/8 громаді, а 3/8 козакам. При поділі „дувану“ у наших козаків так само частина йшла Отаманові, частина — Війську, а решта — товариству, ще у XVII—XVIII в. Ясно, що при такій скількости козачої добичі, яка припадала Ґенуезцям, була рація підтримувати цей козачий промисл.

Вже той факт, що сухопутна добича мала походити від грабування татар, говорить про те, що ґенуезські козаки не були татарами, але вони, як побачимо далі, також не були і музулманами й місцевими мешканцями.

Кафа фактично здобула повну незалежність від хана й вела кілька разів дуже успішні війни з ханом. Відношення ґенуезців до татар було дуже зле.

Глава 47-а каже: приймаючи на увагу, що з братського приятельства та звязків громадян Кафи, або частини їх, з ханом кримським або його підданими та васалами, виникають великі шкоди та витрати для м. Кафи та Ґенуезської Громади, зокрема тому, що мешканці одержуючи дарунки від хана та його підданців передають всякі таємниці — постановляємо, зазначуємо та підтверджуємо, щоб ніхто з мешканців обох полів, якого би він не був звання, не смів надалі ані сам, ані через інших, брати подарунків. Ані приймати татарина до дому, ані давати помешкання у гостинниці, під пенею від 25 до 100 сомів. Половина пені належить тому, що доніс, імя якого заховувати в секреті, а друга половина й подарунок належать громаді.

Другим параґрафом заборонялося навіть говорити з послами татар у місті й поза містом, поки вони не побували в Консуля.

Навіть сталі мешканці Кафи музулманської віри „сарацини“, яких богато мешкало у Кафі, як каже Статут, „у більшій частині найбільші вороги християнської віри — не сміли і не думали мати яку небудь зброю для нападу або захисту“. § 2 казав, що „турки та іньші сарацини, що приїздять морем, не мають права вивантажувати жадної зброї“.

Одним словом лише християни мали право носити зброю та користуватися повними правами громадянина. Громадянство ж було набути легко: по главі 72-ій „мешканці Кафи, коли прожили рік у городі, або передмістях, зі своїми родинами „мусять рахуватися Ґенуезцями, а не Канлюками“ і судити їх є обовязаний Консуль, а не тудун Канлюцький (чужинецький), який очевидячки виконував суд в імени хана.

Таким чином виходить, що козаки орґузії не були татарами, ані музулманами і не підлягали юрисдикції ханській.

Скоріш усього вони були християнами, людьми вільними, цілком незалежними, ба навіть і не слугами чиїми будь — все це є і істотна ознака нашого вільного козацтва.

Служба їх була добровільна, головно конвойна і по охороні найважливіших пунктів оборони, добичництво було їх законним засобом до наживи. Це все характерні риси і прикмети, які є істотними як службовому нашому козацтву так і вільному.

Що-до народности їх — можна лише догадуватися, що вони могли бути з „Черкасів“, гірського населення Передкавказзя, яке в ті часи було християнським, могли бути і з бродячого вільного руського елементу чорноморсько-азовських степів, Дону та Придніпровя, який залишався там і за часів татарського панування, бо знаємо, що р. 1475 Ґенуезці наймали Українців з Правобережжя на службу.

Майже напевно можна сказати, що козаки були на ґенуезській службі вже і у XIV ст., бо статут 1448 р., який складався від р. 1413 у доповнення та зміну ряду часткових статутів, яких було богато поміж р. р. 1344—1413, не є цілком повний, він робить враження розвиваючого та закріплюючого деякі попердні постанови, зокрема щодо козаків орґузіїв, їх служби та утримання.

Ці орґузії могли бути з населення Казахії, тому і носили назву „cosachi horgusii“ подібно ж ми знаємо з літопису, що князь Федір Дмитрієвич в році 1062 звав до себе на допомогу до Галичини армян козохацьких „cosochacenses“ але це могла бути і інша людність, до якої примінювалася назва татарської легкої кінноти — козаків.

Слід ще вказати, що у статуті р. 1316-го у Кафі згадується про православні руські церкви „Rossorum“, що вказує на присутність там української людности, бо у европейців Московщина ще дуже довгий час не носила назву Росії. Як на анальоґію зі словянщиною можна вказати на святкування у Кафі дня 24-го червня — Івана

Купала, коли роблено ілюмінацію, палили вогні і смоляні бочки.

Святий Іван Предтеча користувався великою пошаною у козаків Запорожських та Донських, у останніх їх відозвах та грамотах XVII в. він часто фігурує як один з патронів, коли козаків закликають „постояти за престол Предотечев". Добута в Тані-Азові чудотворна ікона св. Івана з датою 683 року була найголовнішою святинею Донців, яка переховувалася ще і у XVIII ст. у їх головному городку Черкаському.

На Дону ж молодим козачатам по досягненню трьох років підстригали чуба по козацькому, їх садовили на коня, батько одягав на його шаблю і віз до церкви служити молебен св. Іванові.

В Січі Запорожській день 24-го червня грав теж значну ролю — в Новій Січі в цей день робили літні вибори курінної старшини, другі в році — після 1-го січня.

Взагалі в праві та звичаях нашого вільного козацтва ми находимо дуже богато спільних рис, які приписуються козацтву татарському і які зустрічаємо у козаків на службі Ґенуї. Це одинаково відноситься як до козаків Запорожських так і до Донських.

Запорожжа та Дін з давних давен були дуже міцно звязані поміж собою. Запорожська леґенда про розселення козацтва з Дніпра на Дін та до Сибіру була жива ще у 1840-х р. у козаків задунайських, нам її переказав запорожець Корж у „Устному повѣствованіи". Сформування донського Низу з головним їх містом Черкаськом цілком зобовязано козакам запорожським.

Причинилися до цієї традиції і безперервний звязок походження Донців від Черкасів, а Запорожців від Черкасів та Хозар.

Традиція хозарського походження зазначена навіть у Запорожській Конституції 1709 р. (при обранні Орлика на гетьмана).

Можливо, що це все лише моменти та похибки, засновані лиш на спільности згуку слів козак — черкес; скоріше, що тут грало ролю бажання відокремити себе від решти маси люду руського та російського, але в кожному разі ці переконання були певними як на Донщині так і в Запорожжі ще в 60-х роках минулого століття.

Хозарська традиція запорожського походження чомусь зовсім оминається, але для нас є дуже характерною хозарська традиція у Ґенуезців, яка звязувала імя бувшої хозарської імперії з територіями, що їх пізніше захопили Ґенуезці на Чорному морі.

Цілком можливо, що цей звязок Ґенуезців з Хозарією був перенесений через козаків-орґузіїв і до нашого Вільного Козацтва, властиво Запорожського. Воно тим більше могло мати місце, що ми маємо прямі свідоцтва про подорож ґенуйських громадян та урядових осіб в справах торговельних та службових через Дніпрові перевози на землях Запорожжа.

Шлях з Криму до Львова та Зах. Европи проходив по землях Низових та Болоховських.

На Правобережжу ж вербували на ґенуйську службу вільницю місцеву для боротьби з Турками. Сюди ж відноситься і передання Запорожців про великий ґенуйський город Білозерку, напроти Бузулуцької Січі за Дніпром, який був зруйнований ханом Мамаєм десь у другій половині XIV стол.; Запорожці звідти добували мармур та камінь для своїх будівель.

Ми вже вказували на звязок слова орґузії з узами-торками та берендеями (чорними клобуками), що безслідно розтопилися в населенні україно-козацьких земель.

В ґенуйські часи XIV—XV ст. жадних узів та хозар вже не було, але історична традиція могла ще бути значно свіжою і легко могла перенестися на тодішнє козацтво. Таким чином під катеґорію казаків-орґузіїв одинаково можна підвести як козаків-черкесів, мешканців Кубансько-кавказського Передгірря, так і Русь Степову кровно звязану з чорноклобуцькою та черкаською людністю; тим більше, що вже Донцям кінця XIV ст. у переданнях про Куликовську битву 1380 р. придається імя козак, а передтим вживається воно і на українській болоховщині.

Взагалі дозапорожський період Півдня, чорноморської України, уявляється нам в історії темним проваллям, яке потребує ще багато освітлення, саме як і початок козацтва.

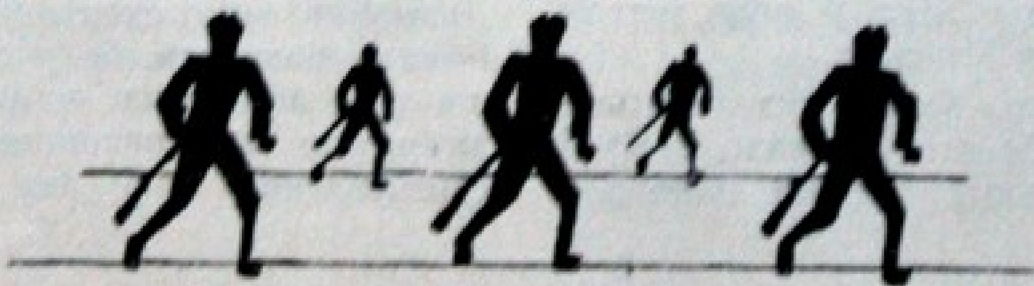
В кожному разі, якби не бувало, але статут ґенуйських кольоній кидає світло на положення Вільного Козацтва в першій половині XV ст., коли ще про його нічого не було чути у староруських джерелах та документах.

В історії Вільного Козацтва є ще досить таких незаповнених проривів, котрі лише з великими трудиощами, користуючися методами подробиць та історичних пережитків, можна потрохи заповнювати.

Одним з них є дослідження козацтва болоховського, нащадків западної людности часів татарських. З ними свого часу воював князь Данило Галицький і вже значно пізніше чуємо про них як про козаків болоховських, коли згадується про них в історичних документах запорожських козаків XVII та XVIII ст. ст.

Лише тоді будемо мати повну картину нашого Вільного Козацтва, в історичній перспективі та відкинемо навязаний на нього одіум походження від втікачів та ріжних пройдисвітів.

Новіші козацькі дослідження вже тепер показують наочно, що Вільне Козацтво з давних давен перебувало на своїх родових теренах, на яких воно пізніше будувало своє самостійне державне життя.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Козак Журба. Ніч на фронті. II: „Укр. Козак“, Жмеринка 1919. ч. 43. Спомини.

Козак Іван Богів рятує зі зайнятого большевиками села чотири коні. Кал. Черв. Калини на 1925 р. Львів—Київ 1924. 8°, кал.-падолист.

2. I. 1919, під Королевцем. Гер. вчинок. З іл.

Козак Костилів. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. Зб. I., ст. 7—8.

3. зал. див., с. Бахтин (Ушиця). 1920. X. Гер. вчинок.

Козак Костилів бере кільканадцять большаків і 15 підвід у полон. „Приятель Укр. Жовніра“, кал. на 1923. Львів 1922. 8°, кал-березень. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, кал-березень.

3. зал. див. 1920. X. 18. Гер. вчинок. З іл.

Козак Крисальний Дмитро. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. Зб. I., ст. 13.

Гер. смерть б. с. Малі Міньки (Овруч). 17. XI. 1921.

Козак Немировський з Чорних Запоріжців розбиває ворожу стежу, бере коней і одного деникінця в полон. Кал. Черв. Калини на 1926. Львів 1925. 8°, кал. — жовтень.

1919, осінь. Над Бугом, проти білих москалів, гер. вчинок. З іл.

Козак Насічниченко Данило й інші. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. Зб. I, ст. 19—20.

Зим. похід. IV. 1920. 3. сотня ім. Сагайдачного 2. Запор. кін. полку. Гер. подвиг шістьох козаків.

Козак повстанець Удод Митрофан. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1923. Зб. II. ст. 12—13.

1918—20, зеленовець.

Козак Семен Нескоромний. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922, Зб. I, ст. 9—10.

Гер. вчинок у полоні у Бредовців. 1919. 3. зал. див.

Козак Семен Нескоромний тікає зі самоходом від Бредовців. Кал. Черв. Калини на 1926. Львів 1925. 8°, липень — календаріюм.

1919, осінь. 3. зал. див. Проти білих москалів. Гер. вчинок. З іл.

Козак Тупиків Микола. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. Зб. I, ст. 5—6.

VIII. 1920. Перша бат. 7-го гарм. куріня 3. зал див. М. Нижнів. Нова Ушиця. Гер. вчинки.

Козак Ів. др. Геніґ Едвард. Кал. „Просвіти“ на 1926 р. Львів 1925. 8°., ст. 276.

Старшина УГА, некрольоґ.

Козак Іван др., сотн. УГА. Ґенерал-четар У. Г. А. Арнольд Вольф. Кал. „Просвіти“ на 1926. Львів 1925, в 8°. ст. 273—274.

Некрольоґ, біоґр. дані. З портр.

Козак Іван др. Кузьмин Василь, поручник УГА. Кал. „Просвіти“ на 1926 р. Львів 1925, в. 8°, ст. 279.

Некрольоґ, біоґр. дані. Ком. кур. III. бриґади.

Козак Іван др. Павло Баранецький, поручник УГА. Кал. „Просвіти“ на 1926, Львів 1925, в. 8°. ст. 275.

Некрольоґ.

Козак Маріян. Гетьман Павло і його рід. „Поступ“. Львів 1929, ч. 5, ст. 159—168.

Іст.-біоґр. нарис.

Козак Северин. Оборона касарні Фердинанда у Львові. „Укр. Прапор“. Відень 1923, ч. 44.

Козак Г. Дзюба і П. Пугач. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. Зб. I. Ст. 16.

3. зал. див. 1920. Куча, Барсуки, Песець. Гер. подвиг.

Козаки I. Дзюба і П. Пугач відбивають большевикам 40 полонених. „Приятель Укр. Жовніра“, кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, кал. — лютий. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, кал. — лютий.

I. IV. 1920. 3. зал. див. Гер. вчинок. З іл.

Козаки Лащук і Заремба Володимир. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш. 1922. Зб. I, ст. 12.

Гер. смерть під с. Комарівцями. 1920. 22 стр. кур. 3-тя зал. див.

Козаки і старшини. (Від Держ. Інспектури про прихід Галичан). Вид. Міністерства Преси і Інформації.

Плякат ч. 47.

Козаки і старшини Галицької Армії. Вид. Мін-ва Преси і Інформ. Відозва-листок ч. 5.

Для козаків і старшин наддніпрянців.

Козацька могила. „Тризуб“. Париж. 1930, ч. 31/32, ст. 47.

Братська вояцька могила у Олександрові Куявськім, АУНР.

Колосовський Вол. Орґанізація кінноти в сучасних арміях. „Табор“. Варшава. 1932, ч. 18, ст. 66—75.

Колосовський Вол. Перегляд стратеґії. „Табор“. Варшава. 1932, ч. 17 ст. 5—11.

Колтунюк Роман. чет. УГА. З кліщів смерти. II. частина. „Укр. Стрілець“ 1923, ч. I (23), ст. 37—40.

Мемуарного характеру, червень 1919 в поході на Теребовлю.

Команда Січових Стрільців. „Стрілецький Календар“ на 1920. Староконстантинів. 1919. м. 8°, ст. 50—52.

Список командантів від комґрупи до компюлків включно.

Команди. Фрайштадт. Рік? 4°, ст. 4. Вид. 1-ої Укр. стр. коз. дивізії.

Подано команди рівнобіжно по укр. і моск.: Для поодинокого вивчання. До стріляннини. Вправи з рушницею. Рядове вивчання. Четове вивчання. Стріляннина. Дод. до сотенного вивчання, кирінне вивчання.

Командний склад VI-ої Стрілецької дивізії підчас перебування в фортеці Бересть. „Нове Життя“. Олександрів 1921, ч. 3., ст. 60—64.

Комітет для вшанування памяти С. Петлюри. „Укр. Життя“. Подебради 1926, ч. I, ст. 4: ч. 2. ст. 4: ч. 4, ст. 4.

Комунікат Комітету вшанування памяти Голови Директорії УНР, Головного Отамана Військ Українських Симона Петлюри. Прага 26 травня 1926.

Конкурс. „Укр. Слово“. Станиславів 1926, ч. 18, ст. 4.

Умови конкурсу на військові теми.

Коновалець Евген полк. Військовий вишкіл. „Розбудова Нації“. Прага 1928, ч. 7/8, ст. 261—263.

Передрук з „Військового Вістника“, вид. Союза Укр. Старшин в Німеччині, 1928, ч. 4.

Коновалець Евген. Зі споминів. „Воля України“. Відень 1921, ч. 3/5, ст. 129—132.

Про болбочанівщину.

Коновалець Евген полк. Причинки до історії української революції. Прага 1928, в. 8°, ст. 40. Накладом Проводу укр. націоналістів.

Коновалець Евген полк. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. „Розбудова Нації“. Прага, 1928, ч. 1, ст. 18—23; ч. 2, ст. 60—64; ч. 3, ст. 104—110; ч. 4, ст. 153—158; ч. 5, ст. 199—204; ч. 6, ст. 241—244.

Контрасти. „Укр. Життя“. Подебради 1926, ч. 5, ст. 1.

З приводу убійства С. Петлюри.

Конфлікт між російським большевицьким правительством і Україною. „Вістник Союза Виз. України“. Відень 1927, ч. 33 (183), ст. 846—847.

На трунті військовім.

Кордуба М. і Попович О. До перевороту на Буковині. „Літ. Наук. Вістник“ 1924, кн. 3/4, ст. 344—346.

Лист Поповича і відповідь на нього Кордуби відносно статті останнього „Переворот на Буковині“.

Кордуба Мирон др. Переворот на Буковині. (З особистих споминів). „Літ. Наук. Вістник“ Львів 1923, ч. 10, ст. 135—141; ч. 11, ст. 229—239; ч. 12, ст. 321—333.

1918. Є про прихід до Чернівців (136—137), звязок з 41 полком піхоти і 21 п. стрільців. Акція архикнязя Вільгельма та СС (ст. 229—231, 235, 237, 238. Розпіч 22 п. стр. (231).

Кордуба Мирон др. В кривім зеркалі. „Літопис Ч. К.“ Львів 1933, ч. 6, ст. 9—12.

Рец. на кн. Ом. Поповича: Відродження Буковини. Львів 1933.

Корманн Т. др. Перемишль у перших початках перевороту 1918. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 28/29.

Корнило Сільвестр. Кал. „Просвіти“ за 1924 р. Львів 1923, 8°, ст. 162.

Команд. міліції на Волинщині, некролог.

Корнійченко сотн. Про бойові сили та бойові засоби. Стрілково 1921. (1922?), ст. 24.

На шапірографі.

Королів — Старий В. З моїх споминів про Симона Петлюру. Збірник памяти Симона Петлюри. Прага 1930, в. 8°, ст. 177—188.

Спогади про Петлюру поза військом.

Від Адміністрації

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати та просимо прислати ними залеглу й біжучу передплату за 4-те чвертьріччя 1933.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 9. / Вересень 1933.

*

ЗМІСТ:

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький — Відповідальний редактор: Петро Шкода
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка